

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

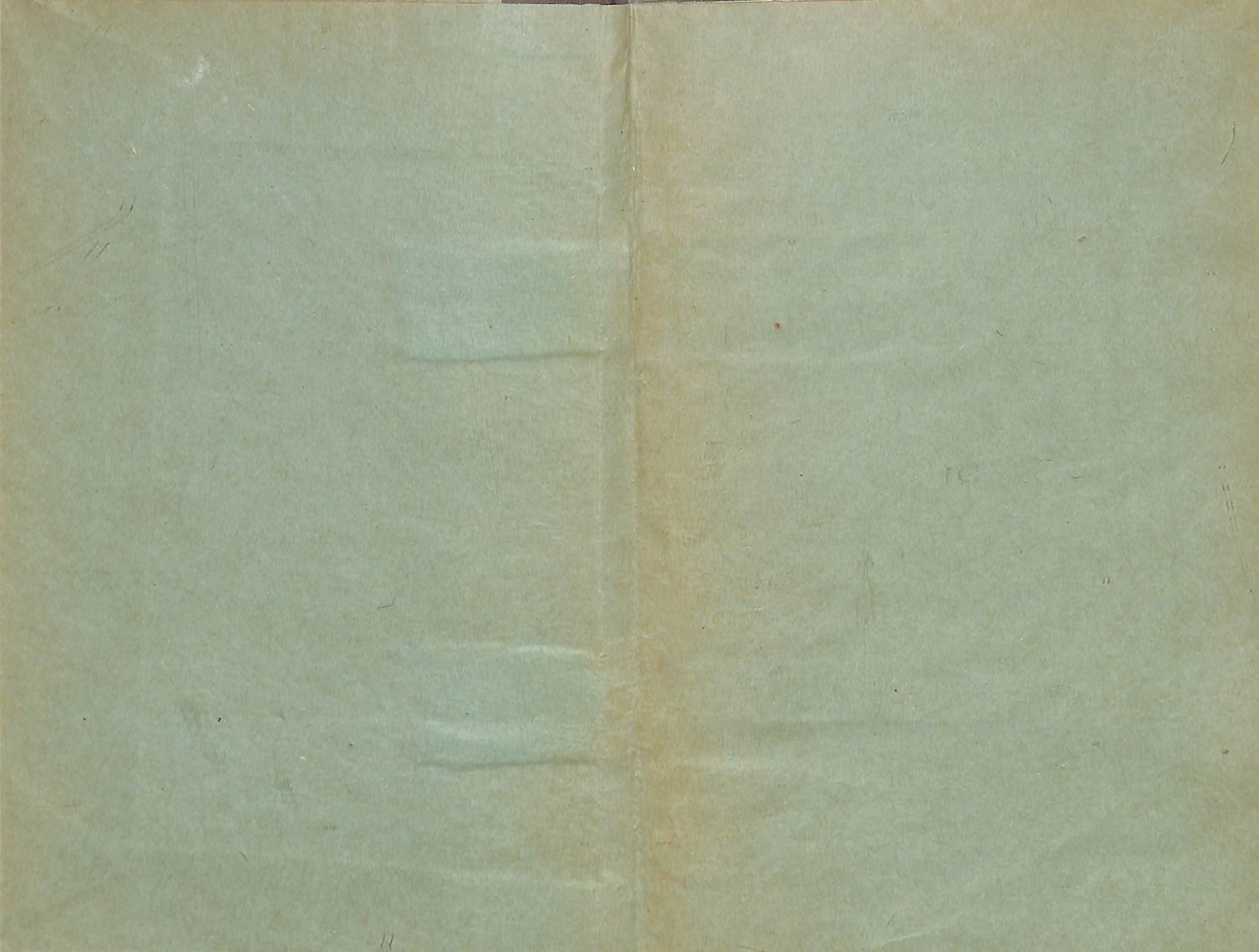
You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

(494)

- 93

Ս. ԲՈՒՅՕՎԱ

ԶԻՅԵՐԻԱ

ԱԶԱՏ ԺՈՂՈՎՐԻԱԿԱՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Թարգմ. Ս. Տէր-Անանեան

ԹԻՖԼԻԶ

1906

321(494)
P-93

26 SEP 2006

321(499)

П-93

49

սօ

№ 9 Հասարակութիւն Յովհաննէս Դաւթեանի № 9

Ս. ԲՈՒՅՕՎԱ

ԶԻՒՑԵՐԻՍԱ

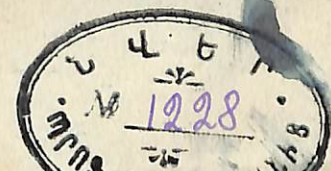
ԱԶԵՏ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Թարգմ. Ս. Տէր-Անանեան

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Էլիֆսաւարձ սպարան «ՀՆՐԱՊԵՏ» Ընկ. Մաղաքեան փող. № 5 (179) 1906

ԶԻՅԵՐԻԱ

ԱԶԱՏ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

I

Զւիցերիան—ազատութեան երկիր է: Հեռաւոր մութ անցեալներում, երբ Եւրոպայի բոլոր ազգերը հեծում էին իշխանաւորների ու հարուստ տէրերի ճնշումների տակ,—զւիցերացիք ըմբոստ ու որոշակի մերժեցին որևէ իշխանութիւն իրենց վրա և ինքներն սկսան կառավարել երկիրը: Իրեն շրջապատող Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի հզօր բռնակալների արանքում փոքրիկ Զւիցերիան իրեն ազատ յայտարարեց. բարձր լեռներն իրենց անմատչելի ամրութիւններով հովանաւորում էին նրա կամքն ու անկախութիւնը. խոր անդունդներն ու աճաւոր կիրճերը պահակներ էին ժողովրդի ազատութեան. Զւիցերիայի հովիտները—ազատ մտքի ու ազատ խղճի որրանն են դրանք. այդտեղ է աճել, զօրացել ժողովրդական անկախ ոգին և իրաւունքը նրա ինքնավարութեան: Ազատական յամառ պայքարի դարեր անցան, և զւիցերական ժողովրդի ազատութիւնը պահպանւում է պետական այն-

925
42.

պիսի կազմով, որին նախանձել միայն կարող է եւրոպական ամեն ազգ, որ մինչև այսօր օգտւում է միայն ցնորական ազատութեամբ, աւելի խօսքով, քան իսկապէս: Մինչդեռ զւեցերացիք կարող են իրենք իրենց հպարտութեամբ ասել. «Մենք մի առանձին ազգ ենք. ամեն մարդ ազատ է մեզնում: Մենք ոչ արխատոկրատիա ունենք, ոչ ծայրայեղ աղքատութիւն, ոչ մշտական զօրք: Մենք ամենքի համար պարտաւորեցուցիչ լեզու, կրօն չունենք. ոչ էլ պետական հարկեր ունենք: Մեր ամենաբերրի հողերը երկու-երեք բախտաւոր տիրապետողների ձեռքին չեն ընկած անօգուտ. մեր ամեն տասէն իննը մարդը տիրում են այն հողը, որ իրենք վարում ու ցանում են: Մեր հանրապետութիւնը—հաւասար մարդկանց դաշնակցութիւն է, ոչ թէ մի զօրաբանակ՝ գեներալներից ու նրանց հպատակ հասարակ զինուորներից բաղկացած: Մենք ամենքս եղբայրներ ենք և կեանքի համար մեր օրէնքն է՝—բոլորը մէկի և մէկը բոլորի համար»:

Ահա որպիսի արդարացի կեանք են ստեղծել զւեցերացիք իրենց համար իրենց անմատչելի շաւիտենական լեռների հովանու տակ: Զւեցերիայի բնութիւնն իր ժողովրդի համար կրթել է անկախ, տոկուն բնավորութիւն. ուստի նախ քան այն, թէ զւեցերացիք ինչպէս են ազատութիւն ձեռք բերել, անհրաժեշտ է իմանալ թէ ինչպիսի երկիր է նրանց երկիրը:

II

Զւեցերիան գտնւում է մեզնից դէպի արեւմուտք. նա բնւում է ընդամենը 700 քառակուսի մղոն միջին եւրոպական հողերից, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Իտալիայի և Աւստրիայի մէջ: Վաղուց ի վեր այնտեղով էր անցնում առևտրական ճամբան հիւսիսից հարաւ, որ գերմանական Ստրասբուրգ, Կեօլն, Միւլհաուզէն հարուստ քաղաքներից տանում էր Իտալիայի վաճառաշահ քաղաքները. ամբողջ Զւեցերիան թէև ծածկւած է եւրոպայի ամենաբարձր սարերի—Ալպերի լեռնաշղթաներով, բայց և այնպէս այդ լեռնաշղթաներն այնպէս են տարածւած, որ նրանց արանքներով շատ յարմարաւոր անցքեր կան, որտեղից և անցնում էին նախնական ճամբաները: Ամենահռչակաւորը Ս.-Գօթարի անցքն է, Զւեցերիայի և Իտալիայի մէջ, որ հիւսիսային և հարաւային ազգերի հաղորդակցութեանն է ծառայել միշտ: 1882 թւին Ս. Գօթարեան լեռան լայնքով մի բաւական ընդարձակ տունել (անցք, որի պատերը կամարով են զարդարւած.) շինեցին 15 վերստ երկարութեամբ և երկաթուղի անցկացրին նրա միջով:

Ալպերը իրենց բոլոր սարահարթներով բռնում են մօտաւորապէս 300 քառ. վ. տարածութիւն: Ոչ այնքան բարձր ստորոտներով (800 ոտ.

երկարութեամբ և 2000 բարձրութեամբ) սկսուում են նրանք հիւսիսից և արևելքից, ծածկւած ըսքանչելի սաղարթաշատ ու փշատերև անտառներով: Ալպեան ալիքաւոր շղթաների միջին բարձրութիւնը 2000 մետր է, սակայն առանձին գագաթներն աւելի վեր են բարձրանում. նրանցից ամենաբարձր գագաթը Մօմբլանն է 3765 և Իւնգրֆրաուն 4167 մետր բարձրութեամբ: Ալպերը բաժանուում են 38 շղթաների: Բռնելով ամբողջ Զւիցերիան, ձգւում են նրանք և նրա սահմաններից դուրս շատ հեռու. — նրանց արևմտեան շղթաները մտնում են Ֆրանսիա և հասնում Միջերկրական ծովին. հարաւում՝ հիւսիսային Իտալիայի մէջ նրանք միանում են Ապենինեան լեռների հետ. արևելքում Ալպերը կազմում են ամբողջ լեռնային երկիր — Տիրոլը, և Դինարեան Ալպեր կոչւելով, ձգւում են Ադրիական ծովի արևելեան ափերով: Սակայն նրանց ամենաբարձր կատարն ու ամենագեղեցիկ բարձունքները զբանուում են բացառապէս Զւիցերիայում, այդտեղով անցնում են միջին Ալպերի երեք շղթաները: Նրանց գագաթները ծածկւած են մշտական ձիւնով, որովհետև այդպիսի բարձրութեան վրա օդն այնքան ցուրտ է, որ անգամ ամառային արևն անգոր է հալեցնել նրան և նա դարերով կիտուում է այնտեղ: Լեռների ձիւնը միշտ սառչում է իբր սառուց և նրանով լցնում ապառաժոտ անդունդները. այդ յաւիտենական սառցակոյտերը կապ-

տաւուն երանգով՝ անչափ գեղեցիկ են: Յաճախ տակից քիչ հալ ընկած սառցակոյտը սկսում է մեղմ սղղալ լեռան թեքւածքով: Բայց և դէպքեր են լինում, երբ ձեան ու սառցի վիթխարի զանգւածներ — ձիւնակոյտեր, թեք զառիվայրով սարսափելի արագութեամբ ցած են գլորւում, իրենց հետ տանելով ծառեր և քարի կտորներ: Այդ ձիւնակոյտերն ամեն բան ոչնչացնում են իրենց ճամբին և վայ այն փոքրիկ գեղին, որի վրա կընկնի այդպիսի ձիւնակոյտը. իրենից յետոյ նա թողնում է սև շերտ, որևէ բուսականութիւնից զուրկ: Բացի ձիւնակոյտերից լեռնցիների համար մեծ վտանգ են ներկայացնում և լեռնային փլատակները: Նրանք այսպէս են առաջանում. շուրջ ժայռերի ճեղքւածքները թափանցելով և այնտեղ սառչելով, խորտակում է ամենակարծր լեռնային զանգւածներն անգամ. նրանցից պոկւում են անագին կտորներ և դրդոցով գլորւում դէպի հովիտները: Ահաբեկւած ազգաբնակութիւնը փախչում է դէս ու դէն. և մի քանի վայրկեանի մէջ ոչնչանում է մարդկանց երկար տարիների աշխատանքը: Այդպէս անցեալ դարու սկզբին կործանւեց Գօլդաու փոքրիկ շէնը: Մի քանի անձրեային տարիներ նրան շրջապատող լեռնալանջերին ողողել էին ճեղքւածքները: Սկսում են թափւել ժայռի մանր կտորանք, սակայն ոչ հովիւները, ոչ էլ անտառում աշխատող փայտ կտորոցները ոչինչ ուշք չեն դարձնում այդ սովո-

րական երևոյթի վրա: Յանկարծ մի չարագուշակ ճայթիւն է լսում. լերան կրծքին ահագին վիհ է կազմում. հարեան անտառում ծառերը տարուբերում են, որպէս հասկերը քամու առաջ. թռչունները սոսկման ճիչերով փախչում են մօտագայ լերան ուղղութեամբ այն անտառից, որին ցնցել էր ինչ-որ աներևոյթ ձեռք: Ապա լերան ահագին կտրւածքը ծառերի, թփերի ու քարերի հետ միասին ընկնում է հովիտը: Մի երկու բոլբոլ մէջ 100-ից աւելի տներ, սրահներ, բազեր անասունների հետ—բոլորը ոչնչանում է և մօտ 447 մարդ ծածկւում փլատակերի տակ: Մի ժամ առաջ այգիների մէջ նստած չքնաղ և երջանիկ աւանը՝ այժմ քարերի ու աւերակների մի կոյտ էր ներկայացնում:

Անսովոր մարդու համար սարսափելի ու վրտանգաւոր է յաւիտենական ձեան աշխարհը. առանց ուղեցոյցի անկարելի է մինչև իսկ համարձակել լեռնային գագաթները բարձրանալ. մի փոքրիկ անդգուշութիւն—և ճամբորդը կարող է ընկնել ճեղքերի մէջ, սկհել մերկ քարի վրա և անդունդը գլորւել: Քչերը միայն կարողացել են մինչև գագաթները հասնել՝ ցուրտ օդն այնքան նոսր է այնտեղ հովիտներում մեր շնչած օդից, որ ճամբորդների աղանջներից ու քթից սկսում է արիւնը հոսել, ուշաթափութիւն պատահել:

Ամառայ կէսերին էլ այնտեղ այնպիսի ցրտեր են լինում, ինչպէս ամենակատաղի ձմեռը,

մառախլապատ օրերին, երբ կարելի է ձիւնախառն բուք նախատեսել՝ ամենափորձառու լեռնային ուղեցոյցը ճամբորդին չի տանի լեռները. — բուքի ժամանակ ոչ միայն լեռնցի որսորդների կածաններից կարելի է հեշտութեամբ մոլորւել, այլ և կարելի է սառչել ձիւնի ու սառուցի այդ ամայութեան մէջ: Մոլորւած ճամբորդներին ազատելու համար ամենաբանուկ լեռներում, օր. Ս. Գօթարի և Ս. Բերնարի՝ վարդապետները հրնուց մենաստաններ են շինել, ուր գիշերելու տեղ և սնունդ են տալիս անցորդներին. յաճախ և սառած մարդկանց առողջացնում:

Ի՞նչն է ախր գրաւում զէպի այդ անմերձենալի լեռները, երբ նրանց վերելքն այգպէս վրտանգաւոր է: Լեռների կախարդական գեղեցկութիւնն է, որ գրաւում է մարդկանց, հէնց այդ անմերձենալիութիւնն ու անյայտութիւնն է, որ քաշում է. գիտենալու, իմանալու ճարաւն է, որ մարդկանց զէպի լեռնակատարներն է մղում: Ուսումնագէտները բարձրացել են, որ նրանց կազմն ուսումնասիրեն, տեսնեն արգեօք բոյսեր ու կենդանիներ կան նրանց վրա, կլիման ի՞նչ տեսակ է. բոյսերն ու կենդանիները լեռների վրա ներքևից վերև ի՞նչպէս են դասաւորւած: Հէնց այդ հետախուզութիւններն էլ ցոյց աւին, որ լեռնալանջերում ամեն բան այն կարգով է դնում, ինչպէս հարթավայրերում հարաւից հիւսիս: Քանի զէպի հիւսիս, այնքան ցուրտ ու քիչ կենդանու-

թիւն. այնպէս էլ սարի վրա—որքան վերե, այնքան ցուրտ ու ամայի: Ուսումնական ճամբորդներն իմացան, որ 2,500 մետր բարձրութեան վրա, երբէք Յելսիուսի 4⁰ աւելի տաքութիւն չի լինում և այնտեղ մշտական ձիւն է նստած, որ երբէք չի հալւում, իսկ այդ ձիւնէ աշխարհին ամենամօտ վայրերը բոլորովին նման են բեկոային երկրներին—թէ այնտեղ, թէ այստեղ լերկ ապառաժերն են միայն, որ ծածկւած են մամուռով ու քարաքոսով: Զւիցերիայում եթէ մարդ ամառայ կիսին բարձրանայ հովտից դէպի Մօմբլանի կամ Իւնգֆրատի գագաթը՝ ներքևում նա կարող է հիանալ հարաւի ծաղիկներով ու պտուղներով—վարդ, խաղողի վազ, նշի ու թզի ծառեր. քիչ էլ վեր խաղողը նորէն ծփում է տների պատերին, զաշտերում ցորենը փայլում է ոսկու գոյնով, գարունը փոխարինում են ծաղկած կապտադոյն առոյտն ու ասպստը. այնուհետև ըսկսում են ձեզ շրջապատել կաղնի և հաճարի անտառները: Զմեռն այստեղ 4 ամսից չի անցնում: Մակայն քիչ աւելի բարձրում գաշտերը հազւագիւտ են դառնում, բոլոր թեքւածքները անտառով պատւած են և նրանց տերևաշատ ծառերի մէջ հետզհետէ փշի տեսակներն են աչքի ընկնում, ու քիչ-քիչ դուք մտնում էք փշատերև միապաղաղ անտառները, ուր թագաւորում են հիւսիսի մուգ գեղեցիկները՝ փարթամ եղևնիները երկար ևւոյցներով և վայելչակազմ սոճիները

ըլ իրենց արծաթեայ ասեղներով, փիճիները, որ ամեն աշնան փշերով են լցւում:

Իայց ահա վերջանում է անտառային մասը, երևան են գալիս լերկ ժայռեր, ծառերը նրանց տեղի են տալիս և այս անգամ պատահում են մանր խմբակներով միայն, քանի շատ դէպի վեր, այնքան աւելի սակաւ: Որպէս սև փլւածքներ, ձգւում են խրամատների հետքերը. քարն սկսում է գերիշխել և տեղ է տալիս միայն խոտերին ու մանր թփուկ սոճիներին: Ալպերի մարգերի փարթամ շրջանն է այս. նրան անուցանում են անթիւ աղբիւրներն ու ստորերկրեայ առակները, որ կազմւում են սառցակոյտերի տակի հալոցից.—բոլորով խոտերն ու երկնեբանգ ծաղիկները փայլում են արևի վառ լուսով, որ լեռներում այնպէս ուժգին արտացոլւում է լերկ քարերի ու պեծւածոց ձերմակ ձեան վրա:

Այդ բարձրագիւր մարգագետինները յաճախ այնպիսի գառիվայրերում են տարածւում, որ ոչ կովը, ոչ ընտանի այծը կարող են մտնել նրանց մէջ: Այստեղ ազատ արածում են վայրի գեղեցիկ այծեամեններն ու պախրաները՝ դէպի ետ դարձած եղջիւրներով և խոշոր ու խելացի աչքերով: Փոքր խմբերով նրանք շրջում են սարահարթ մարգագետիններով, թեթև թռիչքներով ապառաժի այս ու այն կողմն անցնելով, մազցնելով ամենաուզղահայեաց ժայռերի վրա: Ամբողջովին կապոյտ հագած, շրջապատող Ալպեան լեռների

հետ մի գոյնի՝ հրացանը ձեռքին պատրաստ, գողունի հետամտում է նրանց որսկանը, քամուց ազատ կողմից *) . մերթ սողալով, մերթ խոշոր քարերի ետևը թափնելով, նա դիտում է երբեմն իր գլխի վերևից անցուղարձող այծեամներին և անվրէպ հարւածով նշան դրած զոհը տեղն է կայցնում: Աւելի բարձրում սկսում է յաւիտենական ձիւն ու անմատչելի սառցակոյտերի թագաւորութիւնը: Այստեղ են սկիզբն առնում Եւրոպայի ամենամեծ գետերը. Հոննոսը հիւսիսային լեռնաթիկունքներից ցած է վազում. Ռօնը խիզախում է դէպի հարաւ. Փօ գետը՝ հարաւ-արեւելք և Գունայը հոսում է հեռու արևելք, Սև ծովն է տանում նա իր սառն ալիքները, որ Ալպեան բարձունքների ձիւնից ու սառցից են ծրնունդ առել: Անմատչելի ժայռերից, իբր սքանչելի ջրվէժներ, թաւալզլոր հոսում են այդ գետերը, յաճախ կորչում մութ անդունդներում, տեղ-տեղ էլ վիթխարի լճերի ձևով տարածւում: Հոննոսը կազմում է Շտաուբախ հոյակապ ջրվէժը և, Կոնստանցեան լճով անցնելով՝ մեծ, նաւազնաց ու աշխոյժ գետի է փոխւում: Դա առևերական ճամբան է, որ լեռներում մեկուսացած Զւիցերիան միացնում է Գերմանական ծովի հետ: Ռօնը հոսում է Զւիցերական մեծազոյն

*) Որպէսզի սա գազանների հոտառութեանը չըհասցնէ մարդկային շունչը: Ծ. Թ.

լճով և պատուելով Իւրա լեռնագօտու (Զւիցերիայի և Ֆրանսիայի մէջ) մի առանձին շղթայի խոռոչներն ու հովիտները՝ կատաղած գազանի նման ուղիղ անցնում է Միջերկրական ծովը:

Միջին Զւիցերիայում մի քանի լճեր հազորգակցութիւն ունեն իրար հետ և տարածւում են ամենաբարձր լեռների մէջ—Լիւցերնի, Տունի և Չորս Կանտօնների լիճը, սակայն իր չքնաղ փերով հռչակած է մանաւանդ Լեմանը կամ Ժընեվի լիճը:

Այդպէս է Զւիցերիան — գեղեցիկ, հզօր և անմատչելի:

Այդտեղ սնւել է մի ժողովուրդ՝ սովոր վրտանգի, վստահ իր ուժերին և յամառութեամբ իր նպատակին հասած: Բոլոր դւիցերացիք երեք միլիօն են ընդամենը. նրանք խօսում են երեք տարբեր լեզուներով.—Զւիցերիայի արևելեան և հիւսիսային մասում գերմաներէն, հարաւային մասում իտալերէն և արևմուտքում ու երկրի միջին մասում ֆրանսերէն: Սակայն այդ արգելք չի եղել, որ նրանք մի կուռ դաշնակցութիւն կազմեն, որի մէջ բոլոր երեք ազգութիւններն էլ հաւասար իրաւունքի տէր են, ինչպէս և ամենքը հաւասար՝ օրէնքի առաջ: Զւիցերացիք իրենք այսպէս են ասում իրենց հայրենիքի մասին.

«Այն հողը, որի վրա մենք կառուցանում ենք մեր տները և որը մշակում ենք՝ անբերրի մի երկիր է. ծովն ամեն կողմից նրան չի ո-

ուղում. նա դարդարւած չէ խաղողի անընդմիջ-
 ւող վագերով, մենք արգաւանդ դաշտեր և մար-
 գագետիններ չունենք, — ոչ, մենք ստիպւած ենք
 լեռների ու ամպրոպների մէջ ապրել: Մեր դաշ-
 տավայրերը — մեր լճերի ջրերն են բռնել. մեր
 լեռնային թեքւածքները — սառուցն է տիրապե-
 տել: Հարւալին երկրների դաշտերը միջօրէի
 պայծառ արևի ճառագայթներն են ջերմացնում,
 մեր բարձունքներում յարատև մրրիկներն ու փո-
 թորիկներն են աղմկում: Մենք լեռնային կիրճե-
 րի անխոնջ պահապաններն ենք. մենք պարտա-
 ւոր ենք միշտ ուժով փորել ամենը մեր բնու-
 թեան սառը ծոցից: Մենք պառկում ենք քնելու,
 իմանալով թէ որպիսի վտանգ է սպառնում մեզ:
 Մենք աշխատել գիտենք, և այն բոլորի համար,
 ինչ մենք ունենք՝ միմիայն մեզ ենք պարտական»:

Այդպէս են Զւիցերիայի բնակիչները: Տես-
 նենք ինչպէս են ձեռք բերել պետական այդ հի-
 անալի կազմը, որ թագաւորում է նրանց երկրում:

III

XIII դարում արդէն գերմանական կայսրնե-
 րը գիտէին, որ Ս.-Փոթարի կիրճով, այն ժա-
 մանակի հասկացողութիւններով, ամենալաւ ճամ-
 բան է անցնում Իտալիա. ուստի և այդ անցքի
 շուրջը գտնւող գլխերական երեք անտառոտ
 շրջանների հողերը — Ուրին, Շվիցն ու Ունտէր-

վալդէնը ստացան մի առանձին հետաքրքրութիւն:
 Այն ժամանակ ամբողջ Զւիցերիան բաժանւած
 էր բազմաթիւ առանձին մասերի, մի քանիսը
 խոշոր, միւսներն աւելի մանր, մի քանիսը ճրգ-
 ւում էին որպէս քաղաքներ և կառավարւում
 հարուստ վաճառականներով, միւսները բնակե-
 ցրած էին երկրագործներով և կառավարւում էին
 համայնական ժողովներով: Հսուց ի վեր Զւիցե-
 րիան քաղաքներ շատ է ունեցել: Կենդանի առև-
 տուր ունեցել են մանաւանդ Փրէյբուրգ, Յիւ-
 րիխ, Բէրն, Տուն և ուրիշ քաղաքները: Քաղա-
 քացի դասը միշտ օգտուել է լայն ազատութեամբ.
 գլխերական գիւղերում իսկ ճորտութիւնը երբէք
 այնպէս չի հարւածել ժողովրդին, ինչպէս Ներո-
 պայի ուրիշ երկրում: Գերմանական կալւածա-
 տէրերի համար չարչարող ճորտերի կողքին,
 Զւիցերիայում գիւղացի շատ ազատ՝ որսորդներ,
 հովիւներ, ձկնորսներ, անասնատէրեր ու երկրա-
 գործներ կային: Իրեն դիրքի՝ անմատչելի լեռնե-
 րի շնորհիւ, Զւիցերիան չի տառապել կռիւներից,
 որոնք այնքան կործանիչ են ուրիշ երկրների
 համար և նրա բնակչութիւնը օգտուել է նախան-
 ձելի բարօրութեամբ:

Հնագոյն օրէնսդրութիւնն ու ժողովրդական
 կառավարութիւնը գոյութիւն ունեցել է վաղուց
 ի վեր — Ուրի, Շվից և Ունտէրվալդէն ազատ
 կանտոններում: Ծիշտ է, այդ ժողովրդական կա-
 ռավարութիւնը որպէս թէ դեռ էլի գերմանա-

կան կայսրին էր ենթարկւած, սակայն վերջինս համարեա չէր խառնուում այդ լեռնաստանի գիւղերի համայնական գործերին: Համայնական ժողովներն էին այստեղ վճռում տեղական բոլոր ամենակենսական հարցերը: Համայնական ժողովները տեղի էին ունենում տարւայ մի որոշ ժամանակ, բաց երկնքի տակ: Բնակիչների յայտնի թւի պահանջով ժողովը կարող էր լինել և արտակարգ, կայանայ սահմանւած ժամանակից դուրս: Բոլոր խմբումները միանում էին իբր կանտոնական խորհուրդներ, սակայն այդ խորհուրդներն անձեռնհաս էին գտնւում կարեւոր գործերը վճռելու, յանի որ այդտեղ, որպէս և համայնական ժողովների ժամանակ, ամբողջ ժողովուրդը չէր մասնակցում, այլ նրա ներկայացուցիչները միայն: Պարզ է, որ բոլոր համայնական ժողովներն էլ միատեսակ անկախութիւն չէին վայելում. մի քանիսը պարտաւոր էին իրենց վճիռները ներկայացնել այն տիրապետող անձնաւորութիւններին ի հաւանութիւն, որոնք համայնքում ընդարձակ հողերի տէր էին: Միւսներէից աւելի անկախ էին Շվից կանտոնի համայնական ժողովները: 1294 թւին Շվիցի համայնական ժողովը սահմանեց, որ ոչ ոք չհամարձակւի իր հողը կամ տունը ծախել վանքերին կամ օտարերկրացիներին. հակառակ դէպքում սպառնում էին տուգանքի ենթարկել. իսկ իրենց կանտոնի հողերի վրա գտնուող վանքերին հետե-

11001
925 42

ւեալ պահանջները դրին. «Եթէ մեր համայնական հողի վանքերը չեն ցանկանայ իրենց կալւածներին համապատասխան հարկեր ու տուրքեր վճարել, ի թեթեւութիւն բնակիչների,—մեր համայնական դաշտերով, մարգագետիններով, արօտներով չեն օգուտի: Օտարերկրացիներէից էլ ով մեր համայնքում իր ժամանակաւոր տիրապետութեան տակ կառնէ կամ կապալով կվերցնէ որևէ անշարժ կալւածք՝ պարտաւոր է այդ կալւածքից վճարել, իրեն համար ոչ այնքան ծանր, հարկ: Իսկ եթէ հողատէրը կարգելէ իր վասալին (կամ կապալառուին) վճարել ու այդ պատճառով մինչև անգամ նրա ձեռքից հողը կառնէ և ուրիշի կըտայ,— ոչ ոք չի համարձակւի այդ հողը վերցնել, տուգանքի երկիւղից: Իսկ նա, ով չի ցանկանայ տուգանք վճարել, ոչ ոք իր բազը չի թողնի նրան, չի տայ ուտելու կամ խմելու մի բան. և ով այդ կանէ, նա յանցաւորի փոխարէն կվճարի տուգանքը»:

Համայնական ժողովներն այդպէս խիստ ու որոշակի էին նշանակում իրենց համայնքում ամենքի համար հաւասար և պարտադիր հարկերն ու տուրքերը: Այդ ժողովներն էլ կառավարում էին և համայնական խոշոր հողային կալւածները, գլխաւորապէս արօտատեղերն ու անտառները: Գատաւարութիւնը և օրէնսդրական իշխանութիւնը նր նոյնպէս նրանց ձեռքին էր գտնւում: Համայնքի բոլոր արձակ անդամները մասնակցում էին

ժողովներին, ոչինչ տէր չընդունելով իրենց գըլ-
խին. մի խօսքով բոլոր նրանք, որոնք ոչ թէ ու-
րիշի, այլ իրենց սեփական հողաբաժնի վրա էին
ապրում:

Ժողովրդական դատարան ու ժողովրդական
խմբումներ հեռուոր, հին անցեալներում ունեցել
են շատ ազգեր. գերմանացիք էլ մի ժամանակ
ուներին իրենց ժողովրդական համագումարները.
ռուսները դեռ XII դարում (իսկ Նովգորոզում
XV-ից աւելի ուշ) իրենց գործերը վճռում էին
ժողովրդական վէչէներում: Սակայն, հետդհետէ
ամենուրեք կարևորութիւն ստացան հարուստ
մարդիկ. վարչական ոյժը մի տեղ իշխանները
յափշտակեցին, մի ուրիշ տեղ թագաւորները,
(տեղ-տեղ էլ գինւորական հրամանատարները,
ինչպէս օր. դուքսերն ու կայսրները Գերմանի-
այում). և ամեն տեղ ժողովրդական ազատու-
թիւնը դարէդար շարունակ աւելի ու աւելի
ճնշեց: Միմիայն նա պահպանւեց հէնց լեռնոտ
Զւիցերիայում, ուր պարզ որսորդներն ու հովիւ-
ները նրան պահում էին իրենց ձեռքերին: Գեր-
մանական տիրանների մի փոքրիկ ճնշումը բա-
ւական էր, որ նրանք վճռաբար զէնք առնէին ի-
րենց իրաւունքն ու անկախութիւնը պաշտպանե-
լու: Քիչ-քիչ ժողովներն աւելի բազմամարդ էին
դառնում, նրանց մասնակցելու իրաւունքն աւե-
լի մեծ թւով մարդկանց վրա էր տարածւում.
ազնւականութիւնն ու հոգևորականութիւնը ստիպ-

ւած էին ժողովրդի զօրացած բարձրագոյն իշ-
խանութեանը ենթարկւել. նրանք պարտաւոր էին
գիւղական որևէ կաւածքին տիրանալու միտու-
մից հրաժարւել. մինչդեռ մնացեալ ամբողջ Նե-
րոպայում այդ երկու ուժեղ դասակարգը ոչինչ
դատ կամ օրէնք չէին ճանաչում իրենց վրա:

Զւիցերացիք ստիպւած էին ամենից աւելի
յամառ կռիւ մղել հզօր Հաբսբուրգների դէմ,
ամբողջ Աւստրիան իրենց ձեռքը կենտրոնացրած
այդ տիրանների դէմ: Այդ տան կայսրները տի-
րապետում էին հարաւային-գերմանական բոլոր
հողերին. Տիրօյն ու Զւիցերիան նոյնպէս նրանց
ժառանգական սեփականութիւնն էր համարւում:
Նրանք Զւիցերիա էին ուղարկում իրենց կառա-
վարիչներին, այսպէս՝ Կոչւած Փօգտերին. այդ Փօգ-
տերը յաճախ բիրտ էին լինում և չէին ցանկա-
նում ժողովրդի այլ և այլ իրաւունքները ճանա-
չել. այն իրաւունքները, որ համայնական ժողով-
ները նշանակում էին: Այդ Փօգտերի դէմ կոււե-
լու համար Ուրի, Շվից և Ունաւէրվալդէն երեք
կանտօններն իրար մէջ դաշն կապեցին. նրանք
երգւեցին իրար օգնել գործով, խորհրդով, ան-
ձամբ, ունեցւածքով, թէ իրենց հողերի վրա և
թէ նրանցից դուրս, և կուել այն ամեն մէկի կամ
այն բոլորի դէմ, ով իրենց բոլորին կամ մէկն ու
մէկին որևէ վիրաւորանք կհասցնի կամ բռնու-
թիւն կգործադրի իրենց վրա: Նրանք երգւեցին
ոչինչ դատաւոր չճանաչել, եթէ այդ դատաւորը

ժողովրդի ընտրութեամբ չի ստանայ իր պաշտօնը և որ իրենց հայրենակիցը չի լինի կամ փողի համար կվարէ դատը: Ամեն մարդ պարտաւոր է միայն ժողովրդի ընտրած դատաւորներին հնազանդել: Առաջին երեք անտառային կանտօնների այդ դաշնակցական պայմանը, 1292 թւին, Զւիցերիայի անկախութեան սկիզբը գրեց: Ժողովրդական բանաստեղծութիւնն այդ նշանաւոր դէպքը զարդարել է գեղեցիկ պատմաւածքներով. ադամիչ-հերոս անւանեցին հմուտ աղեղնագործ Վիլհելմ Տէլլին: Պատմութիւնը չի հաստատում ժողովրդական այդ աւանդութիւնները, սակայն զրանք այնքան գեղեցիկ են, որ շատ բանաստեղծներ նրանց բանաստեղծական հոյակապ պօէմների ու զրամանների են վերածել:

Ահա այդ պատմաւածքը.

Աշնանային մի խուլ գիշեր Ուրի, Շվից և Ունտէրվալդէն կանտօններից 33 հովիւ ու որսական վայրի այծեամների ետևից իջան Գրիւտլի դաշտը, Չորս կանտօնների լճի ափը: Լեռներն ամուր սղմել էին խորունկ հովիտները. աշնանային քամին վստում էր խոռոչներում, և լիճը զայրոյթով բաղխում էր ժայռոտ ափերին: Քաւին երկրնքով քշում էր սևագնաց ամպերին, ու նրանց տակից հագիւ հագ միայն դուրս էր նայում դալ-

*) Հռչակած է մանաւանդ գերմանացի յայտնի բանաստեղծ Շիլլերի գրած «Վիլհելմ Տէլլը»:

կահար լուսինը: Հասարակ նետ-աղեղով զինւած այդ մարդիկ եկել էին այդտեղ երգւելու Բարձրեալ Աստծու անունով, որ ամենքն այսուհետև պէտք է անյողդողդ կանգնեն իրար համար, հայրենիքի և ժողովրդի իրաւունքների համար: Որ ոչ մի բռնաւորի թոյլ չեն տայ իրենց երկրում մնալու և համայնքները զինելով ապստամբութեան կպատրաստեն կայսերական նահանգների ու նրանց զօրքերի դէմ: Պէտք է միայն յարմար դէպքի ու զրդիչ առիթի սպասել:

Առիթը ներկայացաւ շուտով:

Մի գեղեցիկ օր Ուրիի բնակիչներն իրենց քաղաքի հրապարակի վրա մի բարձր սիւն տեսան կանգնեցրած և ազնւականի փետրագարդ գլխարկ նրա ծայրն անցկացրած: Այդպէս հրամայել էր Կեսլէր ֆօգտը և կարգադրել, որ բոլոր մօտից անցնողները գլուխ տային ու նրա առաջ գլխարկները վերցնէին, որպէս եթէ ինքը ֆօգտը լինէր նրանց առաջ: Ուրիի բնակիչները խրմբեցին հրապարակը և սկզբում չէին հասկանում, թէ ինչ է նշանակում այդ, ատելի օտարականի կողմից: Ոչ ոք ստորանալ չուզեց, և ամենքն էլ նախատական սիւնից հեռու անցան: Բայց ահա հրապարակի վրա երևաց հարևան գիւղացի յայտնի աղեղնածիզ Վիլհելմ Տէլլը: Նետ-աղեղն ուսին նա գնում էր իր փոքրիկ որդու հետ և միանգամայն անտարբեր անցաւ սեան մօտից գլխարկը գլխին: Հէնց այդ բոպէին պահապանը բռնեց

ու ձերբակալեց նրան: Այդպիսի բռնութիւնից
զրգուած ամբօխը շրջապատեց Տէլլին և սկսաւ
նրա ազատութիւնը պահանջել: Քաղաքացիները
և պահապանների մկջ արդէն ընդհարում էր սկըս-
ւում, երբ փողոցի ծայրից յանկարծ երևաց ին-
քը Փօգարը: Նա սրնթաց արշաւեց դէպի պահա-
պանը—և, տեղեկանալով, թէ բանն ինչումն է,
սաստիկ բարկացաւ Տէլլի անհնազանդութեան և
ամբօխի կոսրտութեան վրա:

—Գլխատել նրան. իսկոյն գլխատել. — գո-
ռաց նա:

Այդ խօսքերի վրա Վիլհէլմ Տէլլի փոքրիկ
որդին սկսեց բարձրաձայն լաց լինել և թոյլ ձեռ-
քերով փաթաթեց հօրը: Ամբօխը սոսկման ճիչ
արձակեց. նրա միջից մի քահանայ առաջացաւ
դէպի Փօգար և թախանձեց, որ իր հոգուն այդ-
պիսի մեղք չբարձէ, անմեղ մարդու արիւնը թա-
փելով: Բոլոր ամբօխը պաղատում էր, որ նշա-
նաւոր աղեղնաձիգի կեանքը խնայւի: Այն ժա-
մանակ Գեպէրն այնպէս ձևացրեց իբր զիջում է
աղերսանքներին. սակայն իր զոհի համար մի
նոր ծաղր մտածեց:

—Եթէ Վիլհէլմն այդպէս հիանալի արձակող
է, ասաց նա, ես կ'իննայեմ նրա կեանքը, միայն
թող նա ցոյց տայ մեզ իր արւեստը, և անա այս
խնձորը վայր գցի իր որդու գլխից 120 քայլի վրա:

Տէլլի առնական կուրծքը սղմւեց, և նա հը-
րաժարւեց իր կեանքը գնել այդպիսի գնով: Սա-

կայն նրա որդին սկսեց աղաչելով համոզել հօրը,
որ ինքը բոլորովին չի վախենում, քաջ գիտենա-
նալով, որ հօր նետը չի վրիպի: Հայրենակիցնե-
րից շատերը նոյնպէս սկսան համոզել Տէլլին,
որ չհրաժարւի Փօգարի առաջարկութիւնից:

Տէլլը վերջապէս զիջեց նրանց խնդրքին:
Նա կապարձից հանեց երկու նետ, մէկն աղեղի
վրա ամրացրեց, իսկ միւսը թագցրեց կրծքի տակ:
Գեպէրի զինակիրները մանկանը կանգնեցրին նը-
շանակած տարածութեան վրա, մի ծառի տակ:
Բայց Տէլլը, գունատ ու յուզւած, չէր կարողա-
նում իրեն յաղթահարել սիրեցեալ զաւակի վրա
նետ արձակելու. նա մինչև անգամ այնքան
ստորացաւ, որ խոնարհեց իր հպարտ գլուխը և
խնդրում էր Փօգարին, որ աւելի լաւ է իրեն
գլխատեն իսկոյն: Գեպէրին շատ էր հետաքրքըր-
ում իր յօրինած ծաղրը. նա անողոր էր. և Տէլ-
լը ժողովեց բոլոր իր քաջութիւնը: Նա սրբեց
աչքերը, ուշիմ նշան տւաւ և արձակեց նետը.
սա սարսափից բար կտրած ամբօխի գերեզմա-
նային լութեան մէջ վզգաց չորագուշակ, և Տէլ-
լը շհամարձակեց առաջ նայել ու գետին ըն-
կաւ: Երեխայի ուրախական աղաղակը նրան ուշ-
քի բերեց:

Կենդանի է. կենդանի է. իր որդին կենդա-
նի է. նա ջերմ ձեռներով արդէն գրկում է սար-
սափից սառած հօրը և ցոյց է տալիս խնձորը.
մէջը ցցւած նետով: Խենթ ուրախութիւն պատեց

ամբոխին: Այդ բանը զրգոնց Գեպէրին և, Տէլլին իր մօտ կանչելով, նա շարութեամբ նարցրեց. «Ինչո՞ւ դու երկու նետ հանեցիր, երբ ընդամենը մի անգամ էր յեզ հրամայւած արձակել»:

— Երկրորդ նետս, հպարտ պատասխանեց Տէլլը, քեզ համար էր նշանակւած այն դէպքում, եթէ պատահմամբ ես սպանէի որդուս:

«Կապեցէք աւազակին, գոռաց Գեպէրն իրեն շրջապատող պահակախմբին, և թող նա իր օրերը բանտում վերջացնէ»:

Բանտը գտնուում էր լճի միւս ափին: Կապած Տէլլին ձգեցին նաւակը. այնտեղ նստեց և Գեպէրն իր գինակիրներով: Սակայն հէնց լճի կէսն էին հասել, երբ սարսափելի փոթորիկ բարձրացաւ. ալիքները տաշեղի նման նաւակը նետում էին այս ու այն կողմ. գիշերն իր խաւարի մէջ թագցրեց եզերային բոլոր գծերը: Ափի ապառաժների ու ստորջրեայ քերձերի մէջ սարսափահար պահակախումբը չէր կարողանում իրեն յենարան գտնել: Գեպէրն ստիպւած էր Տէլլի օգնութեանը գիմել. նա գիտէր, որ Տէլլը հմուտ զեկավար է և ափերի ամենամաննշան խորդ ու բորճ գութիւններին տեղեակ: Նա հրամայեց, որ բաց թողնեն Տէլլին և նաւակը կառավարելը նրան յանձնեն: Տէլլը շակեց իր թմրած անդամները, գաղտուկ ձգեց ուսովը նաւակի յատակին ընկած նետ-ազեղը և զեկը ձեռքն առաւ: Նրա սովոր, սուր աչքերը որոշում էին բոլոր ժայռերը, ե-

զերային բոլոր անձաները: Փոթորիկ մոնչիւնների մէջ բարձր հնչում էր նրա հրամանը թիավարներին, և նաւակը, կոհակից կոհակ թոչելով, տարւում էր ուղիղ դէպի ափ: Սակայն հէնց որ նրա կայմը եզերքի քարաժայռերին առաւ, նա ուժգին հարւածով նաւակը ետև հրեց ու ինքը ճարպիկ շարժումով ձողոպրեց ափը և թագնւեց ապառաժների այրերում: Երկար նա հետևում էր ափով, թէ իր ատելի թշնամու նաւակն ինչպէս ալիքներն անխնայ այս ու այն կողմն են նետում: Ու, այնտեղամենայնիւ, Գեպէրն իր մարդկանց հետ աջողեց ափ դուրս գալ և հէնց ոտքը ցամաքին էր դրել, Տէլլի նետը ժողովրդի հարստահարող բռնակալին կաթեցրեց տեղն ու տեղը: Այս բոլոր իրողութիւնը մէկէն ոտքի հանեց Շվից, Ուրի, Ունտելվալդէն—երեք կանտօնների ազգաբնակիչութիւնը,— ատելի Հաբսբուրգների փոխ-կառավարիչները ամբողջ կործանեցին. իրենց ֆօգտերին գիւղացիքը զիցերական սահմաններից դուրս քշեցին և ազատ անկախ հասարակապետութիւնն ամբացաւ Զւիցերական Դաշնակցութեան կանտօններում:

Այս գողտրիկ զբոյցը, թէև պատմական էջերում վաւերականութիւն չի գտնում՝ բայց և այնպէս մինչև այսօր էլ զւիցերացիք սիրով պատմում են ճանապարհորդներին Չորս կանտօնների գեղարևեստական լճի մօտերը: Վիլհելմ Տէլլ այժմ էլ ամբողջ Զւիցերիայի ժողովրդական սի-

րելի հերոս է. շատ քաղաքներում ժողովրդի հաշուով գեղեցիկ արձաններ կան կանգնեցրած նրա պատւին. նրանց վրա Տէլլը միշտ ներկայացրած է հասարակ լեռնցի հովւի կերպարանքում, նետ-ազեղը ձեռքին, նետը միշտ պատրաստ՝ ժողովրդական ամեն բռնաւորի մահահարւած հասցնելու:

IV

Զւիցերական աւելի ընդարձակ կանտոններում ժողովրդական ինքնավարութիւնը մասամբ այլ կերպ կազմւեց: Այն շրջաններում, ուր առևտրական մեծ քաղաքներ կային, ինչպէս օրինակ Բերնեան, Յիւրիխեան և այլն, գործերը կառավարում էր ընտրած մարդկանցից կազմւած մշտական խորհուրդը. աւելի կարևոր խնդիրներ վճռելիս այդ խորհուրդը պարտաւոր էր միշտ ժողովրդին իրեն դիմել: Այդ պատճառով բաց երկընքի տակ բազմաթիւ ժողովներ էին կայանում, ուր մասնակցել կարող էր կանտոնի ամեն իրաւունքի ընդունակ տղամարդ 14 տարեկան հասակից սկսած: Այս կամ այն հարցի քւէարկութեան ժամանակ ներկայ եղողները բաժանւում էին երկուսի՝ համաձայն և անհամաձայն մասերի. ապա ջոկ-ջոկ հաշոււմ էին այդ մասերը և օրէնքը միշտ ընդունւում կամ մերժւում էր ձայնի մեծամասնութեամբ: Ուրիշ կանտոններում խորհուրդը իր գեսպաններն ուղար-

կում էր բոլոր համայնքները հարցափորձելու գիւղացիներին՝ թէ համաձայն են արդեօք նրանք այս ինչ օրէնքը, խորհրդի այս ինչ առաջարկութիւնը կամ որոշումն ընդունելու: Ամբողջ ազգաբնակութեան այդպիսի հարցափորձը կոչւում է ռէճէրէնդում. ըէֆէրէնդումն այդ դէպքում արտայայտում էր ոչ միայն ընտրեալների խորհրդի, այլ ամբողջ բնակչութեան կարծիքը և վրձուական գորութիւն ունէր: Մի քանի ուրիշ կանտոններում սովորութիւն կար ամառը հերթով գանազան քաղաքներ հաւաքւել և լիազօրներից ազգային ժողով կազմել: Մի քանի կանտոնների այդ ազգային ժողովներն իրենց բոլոր ամենալուրջ վճիռներն ուղարկում էին համայնքներն ի հաստատութիւն և միայն նրանց համազումարներն իրաւունք ունէին յանձին իրենց վերին իշխանութեան ընդունել կամ մերժել ազգային ժողովների վճիռները: Սակայն, ժողովրդական համազումարները չէին սահմանափակւում իրենց հաւանութիւնը կամ մերժումը տալով այդ ժողովների վճիռներին, այլ, յաճախ շատ խնդիրներ հանգամանօրէն ըննում ու լուսաբանում էին: Այդպիսով, բոլոր կանտոններում—մի քանիսում անմիջական, միւսներում ընտրեալների խորհրդի, ազգային ժողովների, ժողովրդական ըէֆէրէնդումի օգնութեամբ—ժողովուրդն ամեն տեղ ամենաեռանդուն մասնակցութիւն էր ունենում իր կանտոնի կառավարութեան մէջ:

Երկար ժամանակ Զւիցերիայի կանտոններն ապրում էին միանգամայն տարբեր կեանքով. ոչինչ կապակցութիւն չկար նրանց մէջ: Միանալու առաջին օրինակը տւին Ուրի, Նվից, Ունտերվալդէն կանտոնները, իրար մէջ դաշն կռելով. նրանք ոչ միայն իրար օգնում էին հարեաններին դէմ կռելու ժամանակ, և միջնորդ դատարանի միջոցով հարթում իրենց փոխադարձ տարածայնութիւնները՝ այլ և միասին մշակում էին բոլորի համար ընդհանուր քրէական օրէնքները: Միւս կանտոններում նման միութիւն չկար դեռ. հետզհետէ միայն, այդ անտառային երեք կանտոններին ամենամօտ գտնւածները՝ զւիցերական հողերը միացրին նրանց դաշնակցութեանը: Այդ դաշնակցական պայմանագրի մէջ ամենից առաջ սահմանւած էր, որ իւրաքանչիւր դաշնակից պատերազմի ժամանակ պարտաւոր է օգնութեան հասնել իր վտանգւած դաշնակցին: Ամբողջ դաշնակցական գործերը վարում էր ընդհանուր ազգային ժողովը. վերջինս կազմւում էր ամեն կանտոնից ուղարկւած երկու-տեղան պատգամաւորներից: Ամեն կանտոն իր ներքին գործերի ու իր վարչութեան մէջ լիակատար ազատութիւն էր վայելում: Այդպիսի դաշնակցութեամբ շուտով միացան 13 կանտոններ. բայց չնայելով դրան, կանտոնների ներքին կեանքը դասաւորւում էր շատ տարբեր եղանակներով. մինչդեռ գիւղացի-լեռնաբնակներն ու անտառային կանտոնները շա-

րունակում էին յարգել ժողովրդական ազատութիւնը, հարուստ առևտրա-արդիւնաբերական կանտոններում շարունակ ունեւոր քաղաքացիների ազդեցութիւնն էր աւելանում և նրանց բնակիչները XVII դարում ստիպւած էին ժողովրդական ազատութեան ճնշման դառն օրեր տեսնել: Մի հանգամանք մանաւանդ շատ նպաստեց հինաւուրց ժողովրդապետութեան քայքայմանը. լեռներում ապաւինած Զւիցերիային երբէք հարեանների արշաւանքը չէր սպառնում, ուստի և նա մշտական գօրքի կարիքը չունէր. մինչդեռ ալպիական որսկանները միշտ հոշակւած էին որպէս հիւնալի զէնք բանեցնողներ. հարեանների բոլոր կռիւներում, ուր նրանք մասնակցել են՝ իրենց քաջութեան ու դիմացկանութեան շնորհիւ զւիցերացիք միշտ հանդիսացել են անդրդւելի զօրաբանակ: Այդ պատճառով եւրոպական թագաւորներն իրենց պատերազմների համար յաճախ զւիցերական առանձին գումարտակներ էին վարձում: Ծառայութիւնը շատ շահաւէտ էր, և նրման կամաւոր վարձկան գումարտակներ հետզհետէ աւելի էին կազմւում: Շատ անանի մարդիկ հաւաքում էին այդպիսի գումարտակներ և իրենց կողմից ծախում օտարներին, այդպիսով վաճառքի հանելով իրենց քաղաքացիների ու ժողովրդի քաջութիւնը և արիւնը. յաճախ այդ գումարտակները մասնակցում էին անդադար կռուիւնների և այդպիսով արատաւորում Զւիցերի-

այի պատիւը: Այդ բոլորն անաւանբարոյականաց-
նում էր ազգաբնակչութեանը և հարուստ քա-
ղաքացիներին հնարաւորութիւն տալիս հէնց իր
ժողովրդին սպառնալքներ կարդալ ռազմական ու-
ժով: Այնպէս որ շատ քաղաքներում խորհուրդը
մի քանի ընտանիքների ձեռքում կենտրոնացաւ,
և նրա վճիռներն այլ ևս համայնքներ չէին ու-
ղարկում ի հաստատութիւն. աւելի վատթարը՝
քաղաքային խորհուրդներն սկսան արգելել զիւ-
ղացիներին պարապել այս կամ այն արհեստով,
որը միայն բացառապէս քաղաքացիների մենաշնոր-
հըն էր համարուում: Ինքը քաղաքային վարչու-
թիւնը ծախու գարձաւ և խորհրդի անդամները
ուշագիր վերաբերում էին միայն գէպիայն քա-
ղաքացիների զեկուցումները, որոնք նրանց ըն-
ծանք էին բերում: Գատաւորները կաշառքով
արդարացնում էին գողերին. դատի ենթարկւած-
ները վճիռներն իրենց օգտին դարձնելու նպա-
տակով, գատաւորներին շքարի գլուխներ, գեր
հնդուհաւեր, նապաստակներ, այծեամներ... էին
ընծայաբերում:

Գիւղացի դասակարգը բայքայում էր անի-
րաւ հարկերից. գիւղական կացարաններն սկսան
գազանների որջերի նմանիլ. սոյն ու մերկութիւ-
նը տարածւեցին գիւղերում ու քաղաքներում.
փողոցներով աւազակների վտնակներ էին վըխ-
տում: Համայնական ժողովներն աւելի բարձր ու
պահանջկոտ էին յայտարարում իրենց դժգոհու-

թիւնը, և գիւղացիութեան արգահատանքը, վեր-
ջապէս, դուրս ժայթքեց համարեա ընդհանուր
ապստամբութեամբ:

Որպէսզի իրենց բոլոր անբաւականութիւնը
բարձրաձայն արտայայտեն, որոշեցին ընդհանուր-
դաշնակցական համագումար հրաւիրել: Բաց եր-
կնքի տակ սկզբում հաւաքւեցին 1000 գիւղացի-
ներ. նրանք դաշնակցական պայմանագիր կազմե-
ցին և այդ հաստատեցին հանդիսաւոր երդու-
մով: Մի քանի օրւայ մէջ 5000 հոգու մի նոր
ժողով պնդեց նոյն այդ պայմանագիրը: Ժողո-
վուրդը լաւ էր հասկանում իր իրաւունքները.
գառն փորձով նա համոզւել էր, որ հարուստ քա-
ղաքացիների խորհուրդներով կառավարող կան-
տօնների ժողովուրդն աւելի վատթար կացութեան
մէջ է, քան այն կանտօններինը, ուր բոլոր գոր-
ծերը վճուում էին համայնական ժողովներում, և
որտեղ իւրաքանչիւր հովիւ իր ձայնն էր տալիս,
ուր ամբողջ ժողովուրդն էր ընտրում պաշտօնա-
կան բոլոր անձերին: Ժողովուրդը քաղցրութեամբ
էր յիշում իր հինաւուրց դաշնագրերը, որոնց
շնորհիւ ժողովրդական իրաւունքները նախկին
գարեբում անաղարտ էին մնում և կամայակա-
նութիւնն ու հարուստների իշխանութիւնն ան-
թոյլատրելի էին. ժողովուրդը չէր մոռացել իր
առաջւան ազատ օրերը:

Գուտփիլեան ժողովում գիւղացիք պարզա-
պէս ասացին. «Մենք պէտք է կուենք մինչև մեր

մահը բոլոր ճնշումների ու ոտնձգութիւնների դէմ, ինչպէս կուել են մեր հայրերն ու նախահայրերը: Մենք պահանջում ենք, որ մեզ վերագարձեն մեր նախնական ազատութիւնը, մեր ժողովրդական անկաշառ դատարանը: Մենք ցանկանում ենք ապրել մեր եղբայրակիցների՝ Յիւրիյցիների ու Բագէլցիների դաշնակցութեամբ, որպէս նախկին զւիցերացիք էին ապրում, որոնք մի քանի դար առաջ Գրիւտլի հովտում երզւեցին, որ հաւատարիմ դաշնակիցներ կլինեն»:

Բայց և այնպէս XVII դարի գիւղացիական այդ ապստամբութիւնը չկարողացաւ ազատութիւնը վերականգնել առևտրա-արդիւնաբերական կանտոններում. այդտեղ հարստացած քաղաքացիք ոչ մի միջոցի առաջ կանգ չէին առնում, որպէս զի ճնշեն գիւղացիական շարժումներն ու իշխանութիւնն իրենց ձեռքը պահեն: Նրանք բանտարկում էին գիւղացիական պարագլուխներին, տանջում ու մեռցնում նրանց, գիւղացիների դէմ զօրք էին հանում, և քանի որ զւիցերական զինւորները երբեմն հրաժարւում էին իրենց եղբայրների ու հայրերի վրա հրացան արձակել, ապա վաճառականները վարձկան զօրքեր էին հրաւիրում օտարներից. ամեն տեսակ բռնութիւններով նրանք ստիպեցին գիւղացիներին խոնարհւել, առ ժամանակ, բիրտ ուժի առաջ և լուել: Սակայն որոշ ժամանակներում ապստամբութիւնները նորէն բռնկում էին և ժողովրդի այդ կռիւն իր ա-

զատութեան, իր իրաւունքների համար, կարճ ընդմիջումներով մինչև XVIII դարի վերջը շարունակեց: Պայքարն ուժեղ էր մանաւանդ ժընեվում, Բերնում, Ֆրէյբուրգում. այդտեղ գիւղացիական ազատութիւնը պաշտպանելու ձայն բարձրացրին այն ժամանակի յայտնի գրողներն ու մտածողները, նրանց միջից ամբողջ Եւրոպայի վրա ամենաուժեղ հնչում էր ազատամարտի նըշանաւոր առաքեալի — Բուսսօի ձայնը:

V

XVIII դարը գէպ իր երկրորդ կէսն էր թեքւել, երբ հնչեց ժընեվեան գրողի կարող խօսքը. «Ամեն օրէնք, որ ժողովրդի կողմից չի հաստատւած, չի կարող ոյժ ունենալ, — դա օրէնք չէ: ժողովրդի ներկայացուցիչները չէ, այլ ժողովուրդն ինքը միայն կարող է վերջնական վճիռներ կայացնել և նրանց օրէնքների ոյժ տալ»:

Բերնի ու Ֆրէյբուրգի ապստամբութիւնն իր կատաղի պայքարի մէջն էր, երբ հանդէս եկաւ Բուսսօի խիզախ ու հրապուրիչ լեզուով գրւած «Հասարակական Դաշինք» աշխատութիւնը: Այստեղ իւրաքանչիւր պետական շէնքի հիմք ընդունւում էր ժողովրդի ազատ դաշնագրութիւնը, այն փոխադարձ համաձայնութեան դաշնագիրը, որով իշխանութիւնը յանձնւում է ժողովրդի ընտրած կառավարութեանը: Բուսսօն առա-

ջինը վստահացաւ ասել, թէ պետական կազմը ոչ մի երկրում անշարժ ու անփոփոխ լինել չի կարող, — նա ամբողջովին ժողովրդի կամքիցն է կախած, ժողովուրդն ազատ կտրող է փոխել նրան. նա միայն իրաւունք և իշխանութիւն ունի պետական այս կամ այն կազմը հիմնել իր երկրում: Բուսսօի աշխատութիւններն ահագին նշանակութիւն ունեցան այն ժամանակի հասարակական մտքի վրա:

XVIII դարի վերջին բռնկեց Ֆրանսիական Մեծ Յեղափոխութիւնը: Նա խորտակեց կեանքի բոլոր հին կարգերը, թոթափեց արքայական կառավարութիւնը և Հանրապետութիւն, ռամկապետութիւն հաստատեց: Ազատական հովերը Ֆրանսիայից անցան ամբողջ Եւրոպայի վրայով. ամենքը խօսում էին մարդկային և ազգային իրաւունքների մասին: Զւիցերիայում ժողովրդական դժգոհութիւնը դուրս խուժեց յախուռն թափով: Ֆրանսիայի մերձակայ կանտոնները երազում էին իրենց ժողովրդապետութիւնը վերականգնել Ֆրանսիայի օգնութեամբ: Բայց աւանդ. Ֆրանսիական Առաջին Հասարակապետութիւնը շուտով գեներալ Բօնապարտի միահեծան իշխանութեան փոխւեց, որ յետոյ կայսր դարձաւ, Նապօլէօն I: Վաղուց նա ցանկանում էր տիրել այն արգաւանդ երկրին, որ անմատչելի լեռների վրա էր տարածւած. նրա աշխարհակալական անսահման ձգտումների համար ահագին յարմարութիւն էր ալպիական բոլոր կիր-

ճերին տիրանալը, որոնք հնարաւորութիւն կտային Գերմանիա և Իտալիա մուտք գործել: Ժողովրդական ազատութիւնն ապահովելը պատրւակելով, Նապօլէօնը զօրքերով զրաւեց Ֆրանսիային ամենամօտ Զւիցերական հողերը ժրնեվեան լճով և Բերն կանտօնով: Ամբողջ Զւիցերեան 1798 թւին նա յայտարարեց միացեալ Հելվեցիա հանրապետութիւն, միակ և անբաժանելի: Օրէնսդրական իշխանութիւնը տրւեց Սենատին և Մեծ Խորհրդին, իսկ կատարողական իշխանութիւնը 5 մարդուց բաղկացած մի վարչութեան: Այդ 5 մարդիկ ինքներն էին ընտրում նախարարներին, զինւորական գլխաւորներին և ամեն կանտօնի կառավարիչներին: Այդպիսի հանրապետութիւնը միանգամայն տարբեր էր այն ժողովրդական ինքնավարութիւնից, որին ձգտում էին զւիցերացիք. սակայն նրանց առաջ աւելի ծանր անախորժութիւններ կային. — Ֆրանսիան շուտով պատերազմ յայտարարեց Աւստրիային, և երկու պատերազմող կողմերն իրենց զօրքերով թափւեցին Զւիցերիա, Աւստրիան մինչև անգամ զրաւեց իր զօրքերի բռնած Յիւրիթեան մասը: Զօրքը ոտքի տակ տրորեց ցանքսը, փչացրեց խաղողի այգիները: Զւիցերացիք դժկամակում էին և փորձեցին մասնակի փոփոխութիւն գտնէ մտցնել իրենց կաշկանդող պետական կազմի մէջ: Կարճ ժամանակում Զւիցերիայի ամբողջ կառավարութիւնը, հասարակական շարժումներից սարսափած, ստիպ-

լած եղաւ փախչել և նորից Նապօլէօնին օգնութեան դիմեց: Փարիզում մշակեց Զւիցերական նոր սահմանադրութիւն: Այս անգամ արգէն Զւիցերիան հանդէս էր գալիս ոչ իբրև ամբողջական պետութիւն, այլ իբրև դաշնակցութիւն կամ, ինչպէս հիմա են ասում, Փէդէրացիա, կանտօններից կազմւած: Իւրաքանչիւր կանտօն իր ներքին գործերում օգտուում էր անկախ ինքնավարութեամբ: Դաշնակցական-Լ'նդհանուր ժողովին կանտօնները ուղարկում էին իրենց ներկայացուցիչներին. որտեղ բնակիչների թիւը 10,000 աւելի էր՝ 2, որտեղ պակաս՝ 1 պատգամաւոր: Դաշնակցութեան գլուխ կանգնած էր վիճակային վարչութեան (գէմստվօ) նախագահը (այսպէս կոչւած լանդամանը), կանտօնները պարտաւոր էին հերթով ընտրել նրան մի տարով:

Իր միջնորդութեան փոխարէն Նապօլէօն պահանջեց, որ Զւիցերիան 160,000 հոգուց մի զօրաբանակ տայ իրեն: Այդ պարտականութիւնը ծանր բեռի նման ճնշում էր զւիցերացիներին, և հէնց որ Նապօլէօն I ընկաւ, նրանք հրաժարեցին ամեն նման կապակցութիւնից և իրենց երկիրն անձեռնմխելի յայտարարեցին որ և է պատերազմող հարևանի համար: Եւրոպական բոլոր թագաւորները 1815 թւին Վիեննայի համագումարում ընդունեցին Զւիցերիայի անձեռնմխելիութիւնը կամ նրա չեզոքութիւնը: Այն պետական կազմը, որ Նապօլէօնը մտցրել էր Զւիցերիայում,

ընկաւ. նա չափազանց հակասում էր անկախութեան այն հիմնական օրէնքներին, որին ձգտում էին բոլոր կանտօնները: Նոր դաշնագիրը եզական մեռած հանրապետութիւնը՝ Հելվեցիան, նորէն փոխեց բազմաթիւ զւիցերական հանրապետութեանց դաշնակցութեան: Սակայն ժողովրդական ինքնավարութեան սկիզբը մասամբ յաղթահարւած էր ժամանակակից Եւրոպայի ազդեցութեան տակ, ուր ժողովրդական ազատութիւնը ճնշւած էր:

Յրանսիայի 1830 թւի նոր յեղափոխութիւնը Զւիցերիայում ընդունեց բուռն համակրանքով: Ամեն բան տարուբերեց, կենդանացաւ, խեղտող մթնոլորտը վերացաւ, նորէն ազատութիւնը բուրեց և Զւիցերիայի ժողովուրդը նորէն սկսաւ թեակօխել իր ընդհանուր հաւասարութեան, ընդհանուր ազատութեան նախկին իրաւունքների շրջանը: 12 կանտօնում ժողովրդական կառավարութիւնը վերականգնեց առանց որևէ արիւնհեղութեան: Սակայն, կանտօններն այժմ ձգտում էին ոչ միայն իրենց ներքին բարեփոխութեան, այլ և ընդհանուր — դաշնակցական դաշնագրի փոփոխման: Պարզ ու որոշակի ցոյց էին տալիս, որ դաշնակցութեան համագումարի ընտրւած անգամների իրաւունքները երբէք չպէտք է գերազանցեն նրանց ընտրող ամբողջ ժողովրդի գերազոյն իրաւունքներից: Դաշնակցական նոր կազմը շատ նմանում էր Հիւսիսային Ամերիկայի

մ'իացեալ Նահանգների դաշնակցութեանը: Նախկին ազգային ժողովն այժմ փոխարինւած էր դաշնակցական համագումարով, որ բաղկացած էր ազգային խորհրդից՝ զւիցերական ամբողջ ժողովրդի պատգամաւորներից կազմւած և իւրաքանչիւր կանտոնից երկուական ներկայացուցիչներից կազմւած դաշնակցական խորհրդից: Ազգային ժողովի համար ամեն 20,000 հոգի ընտրուած էր մէկ պատգամաւոր: Ընտրութիւններն ամեն տեղ ուղիղ էին (անմիջական), դատաստանի չենթարկւած ամեն քաղաքացի, 20-ից ոչ պակաս տարիքով, իրաւունք ունէր ընտրութիւններին մասնակցելու: Դաշնակցական համագումարն ընտրուած էր 7 հոգուց բաղկացած դաշնակցական կամ ֆէդերատիվ խորհուրդ. նրան էր յանձնուում երկրի կառավարութիւնը կատարողական ոյժով: Այդ խորհրդի նախագահն ընտրուում էր ամեն տարի: Նա հանդիսանում էր ամբողջ Զւիցերական դաշնակցութեան ներկայացուցիչ. ուրիշ պետութիւնների հետ յարաբերութիւնները կատարուում էին նրա միջոցով: Կանտոնների մէջ տեղի ունեցող վէճերն ու տարաձայնութիւնները պարզելու համար գոյութիւն ունէին միջնորդ կամ դաշնակցական դատարան, նոյնպէս ընտրւած մարդկանցից, թէ և ոչ խորհրդի անդամներից: Ազգային խորհրդի անդամներն իրենց ծառայութեան համար վարձատրութիւն ստանում էին դաշնակցական գանձարանից, իսկ դաշնակցական խորհրդի ան-

դամները — կանտոնային միջոցներից: Երկու խորհուրդն էլ իրենց նիստերն առանձին էին ունենում և միանում էին որոշ հարցերում միայն: Ծտարուց աւելի Զւիցերիայում ապրող օտարները նոյնպէս իրաւունք էին ստանում ժողովրդական վարչական խնդիրներին մասնակցելու: Այժմ դաշնակցութեան գործունէութիւնն աւելի ընդարձակ էր, քան առաջ. դաշնակցութիւնը ոչ միայն երկիրն արտաքին (հարևանների) վտանգից պաշտպանելու համար էր, այլ և դաշնակիցների մէջ կարգ և խաղաղութիւն պահպանելու, Զւիցերիայի ազգաբնակչութեան իրաւունքն ու ազատութիւնը հովանաւորելու, նրա վրա էր ծանրացած ամբողջ երկրի լուսաւորութեան և արդիւնաբերութեան զարգացման գործը: Դաշնակցութիւնը կարող էր միայն պատերազմ յայտարարել և խաղաղութիւն կնքել: Սակայն, տեղական ոստիկանական և առևտրական դաշինքները հարևան պետութիւնների հետ կարող էին կնքել և կանտոնները: Դաշնակցական մշտական գորք թէև գոյութիւն չուներ, բայց և այնպէս մի կանտոնի պաշտպանութեան համար անյառաղ կոչուում էին և միւս կանտոնների զօրաբաժինները, իսկ զինւորական ծախքերը բաժանում էին դաշնակիցների վրա:

Արտաքին լուրջ անակնկալների ժամանակ գործում էր կամ դաշնակցական խորհուրդը, կամ թէ այդ առթիւ հրաւիրւած դաշնակցական համագումարը: Վերջինս նշանակում էր զօրքի գըլ-

խաւոր հրամանատարին և գեներալներին շտաբի գլխաւորին: Ամեն կանտօն հանում էր իր ռազմական ուժը և զբանցից կազմւում էր դաշնակցական զօրքը. դաշնակցական զօրքն ունէր իր դաշնակցական զբօշակը:

Դաշնակցական խորհուրդն ամբողջ երկրի համար կտրում էր զբամ, պատրաստում ու վաճառում էր վառօդը, ձեռք էր առնում ընդհանուր սանիտարական և ոստիկանական միջոցներ վարակիչ հիւանդութիւններից նախազգուշացնելու և նրանց առաջն առնելու համար. ժողովում ու կարգադրում էր որոշւած հարկերը. ամբողջ Եւրոպայում ամենալաւ Պօլիտեխնիքական դպրոցն էր պահում Յիւրիխում: Դաշնակցութեան համաշուժարի նիստերը կայանում էին Բերնում, և բոլոր երեք լեզուները, որոնցով խօսում է Զւիցերիայի ազգաբնակիչութիւնը՝ ֆրանսերէնը, գերմաներէնը և իտալերէնը հաւասարապէս ընդունւած էին թէ համագումարում և թէ օրէնքի առաջ ու պետական բոլոր հիմնարկութիւններում: Օրէնքի առաջ բոլոր զւիցերացիք նոյնպէս հաւասար են: Զւիցերիայում ոչինչ դասակարգային արտօնութիւն գոյութիւն չունէր. ոչ մի տոհմանուն, չքանչան՝ ծառայութեան համար, ոչինչ բացառիկ դատարաններ չէին կարող մտցրել Զւիցերիայի ոչ մի տեղ:

15 կանտօնների ընդունած այդ սահմանադրութիւնը ևս ի հարկէ, կարող էր փոփոխութեան

ենթարկել իր առանձին կէտերի կամ ամբողջութեան մէջ, եթէ 12-ից ոչ պակաս կանտօններ պահանջէին այդ:

Այդ նոր դաշնակցական կազմը չընդունեցին 6 կանտօն, սակայն իբրև փոքրամասնութիւն, նրանք էլ պարտաւոր էին հնազանդել մեծամասնութեանը: Առ ժամանակ Զւիցերիայում թագաւորում էր խաղաղութիւնն ու համերաշխութիւնը և ժողովրդի ընտրեալ լիազօրները սրտանց գործի էին կաթած. հիմնեցին մի հատ դաշնակցական փոստ-հեռագրական վարչութիւն, նոր ճանապարհներ անց կացրին ընդհանուր հաշւով, հարկաներ ազգերի գործակցութեամբ բարելաւեցին Ս.-Պօթարի անցքը:

Բայց և այնպէս, այդ սահմանադրութեան հետ Զւիցերիայում հաստատուեց ժողովրդական լիազօրների ներկայացուցչութիւնը, իսկ ժողովրդի անմիջական մասնակցութիւնը, համայնական ժողովները, մինչև իսկ հին ռամկավար կանտօններում՝ Շվից և Ուրի.— կորցրին առաջւան նշանակութիւնը: Այդ բոլորի տեղ այժմ պահանջւում էր ըէֆէրէնդում, այսինքն ամբողջ ազգաբնակչութեան հարցափորձը, այս կամ այն օրէնքն ընդունելու և հաստատելու: Շատ կանտօններ իրաւունք ստացան իրենց կողմից առաջարկութիւն անել— այս կամ այն օրէնսդրական կերպը կամ վճիռը (բնակիչների յայտնի թւով, 2,000-ից ոչ պակաս): Այնպիսի կանտօններ էլ կային, որ իրենց բնակ-

չութեանն առաջարկում էին խորհրդի ընդունած այս կամ այն օրէնքը մերժել. այս մտքով ամեն հաշտարար դատաւոր կարող էր ժողովի հրաւիրել իր շրջակայ բնակչութիւնը. այդտեղ ամեն քաղաքացի ազատ էր օրէնքի մասին իր հայեցակէտն ասելու: Եթէ կանտօնի քաղաքացիների մեծամասնութիւնը հակառակ է դուրս գալիս՝ օրէնքը վերացւում է: Ընտրւած ներկայացուցիչների մշակած օրէնքների մերժման այդ իրաւունքը կոչւում է վետօ-ի իրաւունք: Չանազան կանտօններ առաջին ժամանակներում զանազան տեսակ էին գործադրում այդ իրաւունքը. մի քանիսի համար 45 օր էր նշանակւում. այն բոլոր օրէնքները, որոնց հակառակ 45 օրւայ մէջ չի կանգնի առնրւազը 10,000 քաղաքացի, համարւում են ընդունւած: Եթէ անգամ մի զեկուցում տրւի օրէնքի դէմ, — այն ժամանակ համայնքներում ժողովրդական քւէարկութիւն են կատարում և օրէնքի բախտը որոշւում է բոլոր համայնքների քաղաքացիների ձայների մեծամասնութեամբ:

Սակայն, վարչական խնդիրներում ժողովրդական ամենալայն մասնակցութեան փափազը ամենից առաջ ունեցել է արխատոկրատ կանտօն Յիւրիխը: Այստեղ համարեա բոլոր գործերն ու օրէնքները վերջնական լուծում ստանում էին ժողովրդական ձայնտուութեամբ: Ժողովուրդն իր կողմից կարող էր նոր օրէնքներ առաջարկել (ոչ պակաս քան 5,000 մարդու անունից), իսկ եր-

բեմն մէկ կամ մի քանի հոգու էր թողնում կանտօնական խորհուրդներին օրէնքների նախադիժներկայացնելու իրաւունքը և, եթէ խորհրդի ^{1/3} հաւանութիւն կտայ, այդ օրէնքներն անցնում են ազգային ժողովին ի քննութիւն, իսկ ազգային ժողովի ընդունած օրէնքների ու վճիռների որոշումը՝ արդէն իրականութիւն է գտնում նորէն հնարաւոր կամ պարտադիր ձայնտուութեան դէպքում:

Կնշանակէ մի քանի հարցեր կարելի է ամբողջ ժողովրդի քւէարկութեան շղնել, իսկ միւսներն անպայման պէտք է դրւեն: Այդ է, որ կոչւում է հնարաւոր և պարտադիր ձայնտուութիւն:

Յիւրիխի առաջարկութեամբ ժողովրդական քւէարկութիւնը կատարւում է, տարէնը 2 անգամ — աշնանը և գարնանը, բայց կարող է և այդ հերթից դուրս էլ լինել: Համայնքներում ձայնտուութիւնը կատարւում է արկղիկների միջոցով և ամեն քաղաքացու պարտականութիւնն է մասնակցել:

Յիւրիխի օրինակին հետևեցին և միւս կանտօնները. իսկ շատերը համայնական ժողովների վերին իշխանութիւնը վերականգնեցին: Ներկայացուցչական սխտէմի շատագոյնները ստիպւած էին ղեկել և ընտրեալների իշխանութիւնը սահմանափակել: Անմիջական ժողովրդապետութեան պաշտպաններն իրենց պահանջներն հետևեալ օրինակով էին ապացուցում.

«Ներկայացուցչական կառավարութեան ժամանակ այնպէս է դուրս գալիս, ինչպէս շոգենաւի վրա, ուր ներկայացուցիչները խորհուրդն իր ձեռքին բռնում է և կօմպասը և դեկը. իսկ շոգենաւի բարձրագոյն տէրը՝ ժողովուրդն ինքը, նաւահանգստից միայն սառնասիրտ հետևում է լողանքին: Բայց մենք, — ժողովրդականներս, — ցանկանում ենք, որ ժողովուրդն իր ձեռքն առնի կօմպասն էլ, դեկն էլ, շարժիչ ոյժն էլ: Ժողովրդի կամքն ու ժողովրդի ազգային ոգին — ահա միակ շարժիչները և սնօրինողները՝ համապետական կեանքի սկզբունքների: Ներկայացուցչական ձևի կառավարութեան կողմնակիցներն անվստահ են դէպի ժողովուրդն ու նրա շնորհքը՝ շոգենաւը վարելու, իսկ մենք հաւատում ենք միմիայն ժողովրդին:

Չէ՞ ժողովրդից են գալիս ինտելիգէնցիայի լաւագոյն ոյժերը և փայլուն գործիչներ են, երբ ժողովրդական մասսայի հետ լիակատար համաձայնութեամբ են գործում: Հետևապէս և այդ մասսայի մէջ է բնակւում ամբողջ մարդկութեան մտքի ու կորովի ստեղծագործական գլխաւոր ոյժը:

1864 թւին Զւիցերիայի ժողովուրդն սկսաւ իր սահմանադրութիւնը քննել և այդ գործը 10 տարի քաշեց: Միայն 1874 թւին նոր սահմանադրութիւնն անպայման կերպով ընդունեցին 14 կանտօններ, իսկ 7 անհամաձայն կանտօն հնազանդեցին մեծամասնութեանը. օրէսդրական րէ-

ֆէրէնդումն ընդունեց. 30,000 քաղաքացիները (կամ 8 կանտօնները) առաջարկութեամբ: Դաշնակցական խորհրդի ամեն վճիռ կամ օրէնք պէտք էր ժողովրդական բւէարկութեան ենթարկել: Սակայն այդ իրաւունքը չբաւականացրեց գւիցերացիները հասունացած ու գիտակից պահանջին՝ որքան կարելի է շատ օգտուել ինքնավարութեամբ: Իսկական ժողովրդապետութեան և այն առաջ տանելու համար ամբողջ կուսակցութիւններ կազմեցին: Նրանք պահանջում էին ոչ միայն հնարաւոր (Ֆակուլտատիվ) ըէֆէրէնդում, այլ պարտադիր, առանց որի ոչ մի օրէնք պարտաւորական ոյժ չի կարող ունենալ. պահանջում էին անմիջական ընտրութիւններ և ժողովրդի միջից թեկնածուներ զնելու իրաւունքը: Ազգային Խորհուրդը ստիպւած նոր սահմանադրութիւն մշակեց ժողովրդական շարժումների ոգով, որ ամբողջ Զւիցերիան համակել էր: 1890 թւին այդ սահմանադրութեան մեջ դաշնակցական պայմանագրի զանազան յօդւածներ փոփոխութեան ենթարկեցին, շատ յաւելումներ կամ կրճատումներ եղան, որ լայն մասնակցութիւն էին տալիս ժողովրդին, դաշնակցութեան բոլոր խնդիրներում:

Օրէնքի որևէ յօդւածը վերահնելու կամ նորն աւելացնելու առաջարկութեան իրաւունքը ժողովրդից 50,000 քաղաքացիները համաձայնութեամբ էր պայմանաւորուում: Որպէսզի քաղաքացիների

փոքրամասնութիւնը ևս մասնակցելու իրաւունքից չզրկէր, զւիցերական օրէնսդրութեան մէջ մրացրած է մինչև անգամ փոքրածաւալ շրջանների՝ ¹/₂ կանտօնների իրաւունքը, անգամ եթէ այդ ¹/₂-ը տար ¹/₂ ձայն:

Ամբողջ այդ գուտ ռամկավարական սահմանադրութիւնը քւէարկութեան դրեց զւիցերական բոլոր ժողովրդի կողմից և ընդունւեց 18 կանտօնով, հակառակ 4-ի:

Այժմ Զւիցերիան բաղկացած է 19 կանտօնից և 6 կէս կանտօններից. իւրաքանչիւր կանտօն ընտրում է իր ամբողջ վարչութիւնը:

Տարեկան մի կամ երկու անգամ, գլխաւորապէս մայիսեան առաջին կիրակին, զանգահարութիւնը բոլոր բնակիչներին քաղաք է հրաւիրում: Առաւօտից ամբողջ հրապարակը լի է ժողովրդով, իսկ սարերի կածաններով դեռ էլի իջնում են շրջակայ գիւղերի ուշացած բնակիչները: Զւարթ ու աղմուկով նրանք հանդիպում են, խօսակցելով ընթացիկ հարցերի մասին ու իրենց ծխափողը ծծելով: Պատարագից յետոյ սկսւում է թափօրը. — առջևից գնում են երաժշտութիւնն ու տեղական զօրքը, նրանց ետևից իշխանաւորները, որոնք գանազան նշաններ են կրում. — դատաստանական սուր, կանաչ գոյնի հողային մատեան, պայուսակ՝ գանձարանի բանալիներով, իսկ սրանց ետևից զարգարւած ու աշխոյժ ժողովուրդը: Գրնում են դաշտը, քաղաքից դուրս: Ահա փողը հըն-

չում է, և ամեն ինչ կարգն է ընկնում: Բոլորը երգւում են և ժողովը բացւում է. կանտօնի գործերի տարեկան հաշիւը կարդացւում է, այնուհետև սկսւում է գործերի խորհրդածութիւնը, որոշում են ճանապարհների հարցը, նշանակւում կամ ոչնչացնւում են հարկեր, և ամեն հարց վրձնում են քւէարկութեամբ: Ընտրւած դատաւորը վերցնելով դատաստանական սուրը, երգւում է, որ ամենքին անկողմնակալ կգատի. հարուստ-աղքատ, հարագատ-ուրիշ, հայրենակից-օտարահպատակ՝ անխարդախ, պատւաւոր կերպով, ոչ ոքից կաշառք կամ ընծայ չի վերցնի: Այնուհետև ժողովը վերջացած է համարւում. սակայն տօնախմբութիւնը շարունակւում է ամբողջ օրը:

Ժողովրդական ըէֆէրէնդումը գործադրւում է ամեն ընդհանուր նշանակութիւն ունեցող կարևոր հարցերի ժամանակ: Այդպէս, սահմանեց բանւորների կեանքի ասպնովագրութեան խնդիրը պետական հաշուով, ընդհանրապէս աղքատ քաղաքացիների՝ հիւանդութեան կամ որևէ դժբաղտութեան դէպքում, այդ ձայնաւութիւնն էլ մերժեց կենսաթոշակների օրէնքը, և հիմնեց միայն բաղաքական ամուսնութիւն, եկեղեցական ծէսերով առանց այն օրհնելու անհրաժեշտութեան: Ս.—Գօթարի երկաթուղային գիծը (որ երեք պետութիւնների հաշուով է անցրած) գնելու հարցը մերժեց նոյնպէս ժողովրդական ձայն-

տուութեամբ, որպէս հանրապետութեան գրամական միջոցներին չհամապատասխանող մի գործ: ժողովրդական ձայնտուութեամբ էլ օրի և սպիրտ պատրաստելն ու ծախելը համարուեց դաշնակցութեան բացառիկ իրաւունքը: Այդտեղից ստացած արդիւնքը հնարաւորութիւն էր տալիս վերացնել խաղողի գինու աղցիզը, որի շնորհիւ գինին աճուեցաւ և մատչելի դարձաւ ամբողջ ազգաբնակչութեանը, իսկ նա շատ աւելի առողջարար է օրիից: Չայնտուութեանն, իհարկէ, միշտ միևնոյն քանակութեան ժողովուրդ չի մասնակցում. հարցեր կան, որ աւելի կամ պակաս հետաքրքրւողներ են գրաւում. ձայն տուողների թիւը լինում է գւիցերական ամբողջ ժողովրդի 63⁰/₀—69⁰/₀—72⁰/₀ և 77⁰/₀: Տարէց տարի ձայն տուող գիտակից քաղաքացիների թիւն աւելանում է: Հասարակական կեանքի պարզ և բարդ հարցերի ժողովրդի ձեւերով կատարուող այդ քննութիւնները ամբողջ ժողովրդին տալիս են իսկական քաղաքական դաստիարակութիւն, և ժողովուրդը հետզհետէ աւելի լաւ և պարզ է ըմբռնում թէ տեղական և թէ համայն Զւիցերիայի բոլոր կարիքները: Նա գիտէ թէ երբ պէտք է հետևել իր ներկայացուցիչներին և երբ մերժել նրանց առաջարկութիւնները: Ոչ մի քաղաքական կուսակցութիւն չի կարող կուրացնել նրան իր չափից վեր հմայիչ առաջարկութիւններով, չի կարող ստիպել, որ նա կուրօրէն հետևի իր պարագլուխներին. — գւիցերացի ժողովուրդն

ինքը, անկախ ամեն տեսակ արտաքին ազդեցութիւնից՝ կարող է իր կարիքներն ու պահանջները լուծել:

Փոքրիկ ռամկավար (ժողովրդով կառավարւող) Զւիցերիան ոչ միայն իր բոլոր հարևանների համակրանքն է վայելում, այլ և նշանաւոր տեղ է բռնում Եւրոպայի հասարակական և մտաւոր կեանքում: Եւրոպայի բոլոր ազգերը, որ այնքան երկար հեծել են զանազան բռնակալների լծի տակ ու մինչև այսօր իսկական ժողովրդապետութիւն չեն գտել՝ կենդանի հետաքրքրութեամբ միշտ հետևել են թէ փոքրիկ, լեռներում թագնւած հանրապետութիւնն ինչպէս յաջող լուծեց ժողովրդի ամբողջ երկիրը կառավարելում անմիջական մասնակցութիւն ունենալու հարցը, մի հարց, որ բոլոր ազգերի գիտակցական քաղաքական ձգտումների ամենաառաջին նպատակը պիտի լինի:

Ազատ Զւիցերիայի քաղաքներում, հեռու հաւածանքներից, ապրում են զանազան երկրներից եկած մարդիկ. դրանք իրենց երկրից աքսորւածներն են, ազատ մտքի ու ազատ հայեացքների համար. այդտեղ կարգացում են ամենաազատ գրւածքները՝ գիրք, ամսագիր, լրագիր, եւրոպական բոլոր լեզուներով: Զւիցերիայում ամեն տակն բազմամարդ միախնդներ են լինում ամբողջ աշխարհի առաջնակարգ մարդկանցից, ազատ մտքի մարտիկներից, միջազգային բանւորութեան ազատութեան շատագոյններից:

Զւիցերիայի առաջարկութեամբ հիմնուել են ամենամարդասիրական հաստատութիւններ. միջազգային կարմիր Սաշ—որ օգնութիւն է հասցնում ամեն պատերազմի բոլոր վիրաւորներին, բանւորական Միջազգային Դատարան կամ, այսպէս կոչւած, Ինտէրնացիօնալ: Զւիցերիան առաջարկել է նոյնպէս ընդհանուր փոստ-հեռագրական դաշնակցութիւն՝ ամեն տեսակ գրագրութիւն շուտափոյտ ցրելու համար: Զւիցերիան միշտ առաջինն է յիշեցրել բոլոր երկրների մարդկանց և բոլոր ազգութիւններին, որ նրանք եղբայրներ են. որ, իրենց ներքին գործերից ու հոգսերից զատ նրանց վրա ընկնում են ընդհանուր մարդկային պարտականութիւններ էլ, պարտականութիւններ՝ ամբողջ մարդկութեան ցաւ ու տառապանքները թեթեացնելու վսեմ գործում փոխադարձ օգնութիւններ չզլանալ. դիւրացնելու համաշխարհային փոխադարձ յարաբերութիւնները, մարդկային մտքին ազատ թռիչքներ և գեղարւեստական ստեղծագործութեանը արձակ թափ հաղորդելու: Ամենաազատ խօսքը միշտ Զւիցերիայում է հնչել: Ռուսները, մանաւանդ, պէտք է երախտագէտ գտնեն այդ փոքրիկ երկրին. որպիսի սիրով հիւրընկալել է նա երկար տարիներ ոռուսաց հռչակաւոր քսորականներին. Գերցենը, Բակունինը, Դրագօմանօվը և ազատութեան ուրիշ շատ մարտիկներ ապրել են Զւիցերիայում. այնտեղ տպագրել են իրենց ազատ գրքերը, ո-

րոնք ոռուսաց մէջ քաղաքական կեանք առաջանելուն այնքան նպաստել են *):

VI

Զւիցերիայի բոլոր բնակիչները, ինչպէս վերն էլ ասացինք, թւով 3 միլիօն են. նրանցից 200,000 աւելի օտարներ են: Իրենք զւիցերացիք երկու ցեղի են պատկանում՝ բօմանական և գերմանական. խօսում են երեք լեզուներով՝ իտալերէն, գերմաներէն և ֆրանսերէն. այդ բանը բոլորովին չի խանգարում, որ նրանք շատ սերտ մի դաշնակցութեամբ ապրեն, մի դաշնակցութիւն, ուր այս կամ այն լեզուն չի ոտնահարւում, այս կամ այն ազգայնական առանձնայատկութիւնները չեն արհամարհւում կամ ստորացւում: Նրանք ապրում են քաղաքներում, գիւղերում և լեռներում ցրւած առանձին տնակներում: Բոլոր գիւղական համայնքները մօտաւորապէս 3185 են: Զւիցերիան քաղաքներ շատ ունի, բայց միայն երեքն են՝ Բազելը, ժընեվը, Յիւրիխը, որ 100,000-ից աւելի բնակիչ ունեն:

Զւիցերացին շատ աշխատասէր է և ամենաեռանդուն կերպով մշակուած է բոլոր իր գաշտերն

*) Հայկական ազատամարտը ևս զեռ մինչև այսօր էլ իր ամենաընդարձակ գործունէութիւնը վարել է ազատ Զւիցերիայում: Ծան. Թարգմ.

ու լեռնաթիկունքները. ամբողջ հողի 71⁰/₀ գործադրուում և արդիւնք է տալիս. վար ու ցանքսի գնում է 16⁰/₀, իսկ արօտատեղեր ու մարգագետիններ 36⁰/₀: Շատ մշակում են խաղող, հարաւում աւելի չափով. պարապում են նոյնպէս շերամապահութեամբ և մանաւանդ սիրում են մեղապահութիւնը: Ալպիական գեղեցկատեսիլ մարգագետիններում պահում են շատ անասուն, որ արածում է անուշահոտ համեղ խոտ, որից և գւիցերական կովերի կաթը մի առանձին համ ու սննդարարութիւն է ունենում: Զւիցերիան վաղուց հռչակած է յայտնի գւիցերական պանրի պատրաստութեամբ: Փայտից կամ փայտի մէջ քանդակելը անտառային կանտօններում նոյնպէս շատ է տարածւած և լեռնային տնայնագործները գեղարւեստական գեղեցկութեան են հասցնում այդ արւեստը, մանաւանդ վայրի այծեամբների ու արջերի՝ գւիցերական անմարդաբնակ լեռների այդ սիրելի բնակիչների փորագրութիւնը: Այժմ, սակայն, յաւիտենական ձեան սահմաններից ներքև գժւար է Զւիցերիայում ամայի տեղ գտնել:

Ամեն երկրից հիւանդներ են գնում այնտեղ բժշկւելու: Ամեն տեղ հիւրանոցներ կան շինւած, ճանապարհորդները վերև տանող մեքենաների օդնութեամբ, կամ հէնց ոտքով, ուղեցոյցների առաջնորդութեամբ միշտ բարձրանում են երբեմն անմատչելի ու անյաղթ լեռկ պառածները: Այնտեղ, ուր մի ժամանակ

մուտք էր գործում ալպիական անվախ որսկանը միայն վայրի այծեամբների յետևից հետապնդելով՝ այժմ գւիցերացի բանւորների տոկուն ջանքերով հիւանալի ճանապարհներ են շինւած, անդունդների ու փլատակների վրայով ապահով կամուրջներ անցրած, բարձր քարաժայռերի միջով անթիւ տունեղներ ու առաջւայ անմատչելի բարձունքներում հիւանդների ու թուլակազմների համար յարմարաւոր ապաստարաններ են կառուցւած: Այնտեղ նրանց գեղերով չէ, որ բժշկուում են, — այնտեղ լեռների մաքուր օդն է կազդուրում նրանց, յագեցած փշեայ անտառների խիժոտ հոտով ու մարգագետինների բուրմունքով: Հիւանդների հոգիներին զւարթութիւն ու հանգիստ է տալիս ալպիական սարերի վեհ ու անդորր գեղեցկութիւնը. լեռներ, որ իրենց լեռկ կատարները, պատւած մշտնջենական ձեան ու սառցի փայլփլուն պսակով՝ մինչև երկինք են հասցնում: Խորունկ լճերի մէջ արտացոլում են նրանց լանջերն ու բարձունքները: Սքանչելի են այդ բարձունքները, մանաւանդ, երբ մայր մտնող արևը զրկելով իր հրաժեշտի վերջին շողերը, կարմրոտում է նրանց վերջալոյսի քնքոյշ վարդագոյն փայլով, որ վարդագոյն ամենախօյ աղջամղջից փոխւում է վառ ծիրանու ոսկեգոյն փայլի: Վերջալոյսի այդ պահերին, բովանդակ լեռնաստանը կախարդական գեղեցկութեան բնոյթ է ստանում: Լուռութիւնը վերրդովում են ջրվէժի աղմուկն ու փոքրիկ զանգակ-

ների մեղմիկ դողանջիւնը, որ լսում է արօտներին դարձող անասունների միջից: Բնութեան այդ վեհութեան առաջ մարդու մի առանձին զգացում է պաշարում. միտքը սլանում է վեր, աժեն բարձրն ու զեղեցիկն ըմբռնելու, իսկ ընթացիկ մանր հոգսերը՝ բարեբախտ վիճակի ետևից այնքան անհանգիստ վազքը, — շատ հեռու են բաշտում: Իդուր չէին բոլոր երկրների բանաստեղծները սիրով այցելում այդ լեռները. այդտեղ են դասաւորւել նրանց ստեղծագործող հոգիներում ամենահոյակապ պօէմները, որ նրանց խօսքի ոյժն են հռչակել. — այդտեղ են Գեօթէն, Բայրօնը գրել իրենց ամենատաղանդաւոր երկերը...

Զւիցերիայի հովիտներում եռում է այլ կեանք՝ առևտրա - արդիւնաբերական կեանքը: Բազմաթիւ ֆաբրիկաներ ու գործարաններ աղմկում են նրա բոլոր քաղաքներում ու ավաններում. յաճախ նրանք մեկուսացած կանգնած են այս կամ այն լեռնային գետակի կամ ջրվէժի կողքին, օդուտելով նրա ընկնող ջրի ոյժից, որ շարժեն իրենց մեքենաները: Այդտեղ գործում են ոստայանակութեան ու մանւածքի անթիւ գործիքներ, մեքենագործութեան արհեստանոցներ, թղթի ֆաբրիկաներ. նոյնպէս սննդի մթերք մատակարարող ֆաբրիկաներ, որոնց մէջ առաջին տեղը բռնում է թանձրացնող կաթնաշաքարինը և այլն:

Շատ դարերից իվեր արդէն ժընեֆն ու Նովշաթերը յայտնի են ամբողջ աշխարհին ժամա-

ցոյց շինելով: Ամեն ձեռի, մեծութեան ու արժէքի ժամացոյցներ շինուում են, սկսած հասարակ, բայց զարմանալի ճշտութեամբ բանող ժամացոյցներից 2 բ. արժէքով և մինչև շքեղ ազամանդներով զարդարած 3 և 4 հազար գների: Բազէլը հռչակւած է իր տպարաններով, ապակիափայլ աղիւսներով և փայտի փորագրութիւնով: Զւիցերիայի լեռները շատ հարուստ են քարէ ածուխով, երկաթով, ադաքարով, մարմարիտով ու զանազան թանգազին քարերով: Շատ աղբիւրներ ու ջրեր Զւիցերիայում օժտւած են առողջարար աղբերով և կաշի ու ստամոքսային բազմաթիւ հիւանդներ են գրաւում: Լեռնաբնակ չքաւոր համայնքներում անբաւարար սննդից շատ հիւանդներ կան, — ապուշներ, մտաւոր թոյլ ընդունակութիւններով, վատ յիշողութեամբ ու խառը ոճով: Նրանց համար առանձին ապաստարաններ և դպրոցներ կան շինած, ուր նրանք և բժշկւում են և սովորում են: Աշխատեցնելով ու հետևելով, նրանց զարգացնում և վարժեցնում են այլ և այլ աշխատանքների:

Առ հասարակ իր դպրոցներով ու դասագրքերով Զւիցերիան երկար ժամանակ եւրոպայում առաջին տեղն էր բռնում: Իպրոցն ու նրա գործը կանստօնական ամբողջ վարչութեան գլխաւոր հոգան են կազմում: Զւիցերական որ քաղաքում կուզէք, ամենապեղեցիկ շինութիւնն անպատճառ ուսումնարան է: Վարժարան, ճեմարան, համալ-

սարան, պօլիտեխնիկում—այդ բոլորը հոյակապ շէնքերի մէջ են ամբողջ Զւիցերիայի զանազան քաղաքներում: Իւրաքանչիւր գիւղում, եթէ 20 երեխայ կը հաւաքւի, համայնքի խորհուրդն արդէն պարտաւոր է դպրոց բանալ և ուսուցիչ հրաւիրել: Լեոնային այլ կիրճերում, խորունկ ու մռայլ, ուր անգուսպ լեռնավտակներն են քչքչում, ու մերկ քարերը կախ են ընկած. ուր փոքրիկ սոճիներն իրենց արմատներով հազիւ են մնում կպած, իսկ համեմատաբար ցածր կտրւածքներում մի քանի խրճիթներ են ցրւած՝ այնտեղ էլ ձեր աչքը դրաւում է մի մաքուր, սպիտակ քարաշէն տնակ, և նրա միջից դուք լսում էք մանկական ձայների առոյգ երգը.— դա գիւղական դպրոցն է: Զւիցերիայի մանուկը 6 տարեկանից իրաւունք է ստանում ուրախ—ուրախ դպրոց վագել: Իպրոցը քաղցրութեամբ նրան ընդունում է իր գիրկը երկար, երկար տարիներ, մինչև նրանից ազնիւ, գործունեայ ու շրջապատող կեանքը լաւ հասկացող քաղաքացի կանէ: 1874 թւից Զւիցերիայում կրթութիւնը յայտարարւած է ձրի և պարտադիր: Կանտօնները համայնքների հետ միասին դպրոցների վրա տարեկան 40 միլիօն ֆրանկ են ծախսում (մօտաւորապէս մեր 15 միլիօն ռուբլին):

Շատ կանտօններում ու համայնքներում դպրոցական գումարներ կան, նրանցից ստացւած տոկոսները դպրոցի վրա են գործադրւում:

1895 թւին այդ գումարների ընդհանուր քանակը 150 միլիօն ֆր. էր հասնում (մօտ. 60 միլ. ռուբլի): Ամեն տարի ժողովրդական կրթութեան ծախքը բաժանւում է բոլոր քաղաքացիների մէջ զանազան կանտօններում 9 ֆր-ից մինչև 85 ֆր. (4 ռ.—ց մինչև 35 ռուբլին): Այդտեղից երևում է, թէ ինչպէս լուրջ են վերաբերւում զւիցերացիք ժողովրդական լուսաւորութեան գործին:

Նախակրթական ուսումնարաններ 8500 հատ են, բացի այդ ամենափոքր երեխաների համար՝ 4—6 տարեկան, այսպէս կոչւած մանկական պարտէզներ 725 հատ. նրանց մէջ սովորում են 532,000 երեխաներ: Կան երկրորդ կարգի 500 դպրոցներ, 34,000 աշակերտներով. գիմնազիօն՝ 30 հատ, 9000 աշակերտներով և 177 տեխնիկական դպրոցներ: Պէտք է յիշել, որ այդ ահազին քանակութեան դպրոցները շինւած են մեր մի կամ երկու նահանգի չափ տարածութեան վրա: Հէնց այդտեղ, մի քանի ժամւայ ճանապարհի վրա կառուցւած են 5 համալսարան, 2 գիտութիւնների ճեմարան և Յիւրիխում հոյակապ պօլիտեխնիկում՝ Եւրոպայի մէջ լաւագոյնը, 2 անասնաբուժական դպրոց և 38 ուսուցչական սեմինարիա: Զւիցերիայում գրադարաններ հաշւում են 2000 հատ, 3,000,000 հատոր գրքով: Ամսագիր ու լրագիր եւրոպական բոլոր լեզուներով հրատարակւում են ազատ, առանց որևէ ցենզորական բռնութիւնների:

Զւիցերիայում բոլոր տօներն ու հանդէսները սերտ կապած են դպրոցական կեանքի հետ. ժողովրդական բոլոր տօնախմբութիւններին աշակերտներն ամենաեռանդուն մասնակցութիւն են ցոյց տալիս իրենց ուսուցիչների ղեկավարութեամբ: Նրանք յաճախ գիւղերի ու քաղաքների փողոցներով հանդիսաւոր թափօրներ են սարքում երաժշտութիւնով, երգերով, դրօշակներով: Բոլոր անցւորականները նրանց առաջ վերցնում են գրակաները: Զւիցերացիք պարծենում են իրենց դպրոցներով և նրանք իրաւացի են: 100 տարի առաջ Զւիցերիայում ապրում էր նշանաւոր Հէնրիխ Պետտալօցցին. նա իր ամբողջ հոգին չքաւոր երեխաների կրթութեանն էր նւիրել և իր ամբողջ կեանքը երեխաների հետ անցկացրեց: Դեռ ջանիլ հասակում, Րուսօի գրքերը կարդալով, նա խօսք տւեց իրեն, որ իր ամբողջ կեանքի ընթացքում գիւղացիների մէջ կմնայ: Նրա ազնիւ սիրտն ամենից աւելի զգացւում էր երեխաների բխտի առաջ. քաղցած, անապաստան, ամենավաղ մանկութիւնից նրանք մեծանում են առանց հսկողութեան ու ծնողների: Համայնքում մի փոքր գումար հանգանակելով, Պետտալօցցին սկսեց իր մօտ ժողովել 50-ի չափ երեխայ, և ոչ միայն գիր էր սովորեցնում, այլ և արհեստների էր վարժեցնում. նա ջանք էր թափում որքան հնարաւոր է ուսման մէջ աւելի պարզութիւն մտցնել. որպէս զի երեխաներն օրինակներով ուսումնասիրեն ի-

րենց շրջապատող բնութիւնը, երեխաների համար նա ժողովում էր փոքրիկ քարեր, չորացած բոյսեր, վայրի մանր կենդանիներ և այլն: Բացի դրանից Պետտալօցցին մայրերի համար էլ գրքեր գրեց և նրանց բացատրում էր, թէ ինչպէս պէտք է դաստիարակել երեխաներին, որ նրանց միտքը զարգանայ, կամքն ամրանայ և նրանցից արժանաւոր քաղաքացիներ դուրս գան:

Զւիցերիայում դպրոցը միանգամայն ազատ է. այդտեղ մանուկները սովորում են աշխարհագրութիւն, պատմութիւն, թւաբանութիւն, երկրաչափութիւն, ուսումնասիրում են բնութիւնը, նրկարում են, երգում են. սովորում են զանազան արհեստներ: Աշակերտները յաճախ ուսուցիչների առաջնորդութեամբ ճանապարհորդութիւն են ձեռնարկում դէպի սարերը. ամեն տեղ նրանց ընդունում են ամենաթանգազին հիւրերի տեղ: Կրօնի դասերը ոչ մի դպրոցում պարտաւորական չեն:

Զւիցերիայում ազատ դաւանում են թէ կաթօլիկութիւն և թէ բողոքականութիւն, և առհասարակ խղճի լիակատար ազատութիւն է. կրօնական ոչ մի պարտականութիւն չկայ դրած մարդու վրա. այնտեղ ծէսեր են կատարում, Աստծուն աղօթում են ոչ թէ աշխարհական կամ հոգևոր կառավարութեան հրամանով, այլ միմիայն իրենց խղճի հակումով: Մարդուս հաւատը, նրա խղճի ու հոգու գործն է, ինչպէս կարելի է գործով մարդուն փաթաթել:

XVI դարում Զւիցերիան նոյնպէս կրօնական ուժեղ շարժումների ասպարէզ դարձաւ, ինչպէս և այն ժամանակները Գերմանիան. այդ շարժումները յայտնի են Վերածնութիւն անունով: Կաթօլիկ հոգևորականութեան անբարոյականութիւնն ու շահատակութիւնները վաղուց արդէն ամենաշերմեռանդ հաւատացեալների մէջ էլ զգւանք էին յարուցել: Կաթօլիկ եկեղեցու փչացածութեան դէմ կանգնեց բուն եռանդով մանաւանդ գերմանացի կուսակրօն Լիւտերը. նա բարձր ու համարձակ մերկացրեց Հռոմի Պապի զեղծումները, ցոյց տւեց կաթօլիկ եկեղեցու գլխաւոր վարդապետութեան կեղծիքը՝ Պապի անսխալականութեան առթիւ և նրա իրաւունքը ամեն յանցագործութիւն ու ոճիր ներել. արձակելը փողով: Լիւտերի շուրջը շուտով այնքան բողոքականներ խմբւեցին, — այսինքն կաթօլիկ եկեղեցու գլխաւոր հիմունքների դէմ բողոքողներ՝ որ նոր բողոքական եկեղեցու սկիզբը դրին. նրանք աշխատեցին այդ եկեղեցին հիմնել ճշմարտութեան սկզբունքների վրա, որքան հնարաւոր է մօտ լինել Յիսուս Քրիստոսի ճշմարիտ ուսմունքին, ու գլխաւորապէս, Աւետարանին հետևեցին՝ Արդարութեան և Սիրոյ վարդապետութեանը: Այդ նորոգւած քրիստոնէական ուսմունքը թափանցեց և Զւիցերիա, ուր եռանդով քարոզեցին մանաւանդ ժընեվում Կալվինը, Յիւրիսում Յվինգլին: Վերջինս նշանաւոր խելքի տէր մի մարդ էր, ամեն անարգարութեան

ու կեղծիքի նրբազգաց, ազնիւ սրտով: Նա սկսեց բարձրաձայն քարոզել, հրաւիրելով հաւատացեալ եղբայրներին թոթափել բոլոր կեղծն ու անբարոյականը և մաքուր սրտով դառնալ Աւետարարին. սա ցոյց է տալիս թէ ինչպէս պէտք է ապրեն և վարւեն ճշմարիտ քրիստոնեաները: Յվինգլին մատնացոյց է անում նոյնպէս և Զւիցերիայի ժամանակակից հասարակական կեանքի բոլոր անարգարութիւնները, զայրանում է զւիցերական գումարտակների վարձկանութեան վրա, անւանում է այդ բանը զւիցերական արեան ստոր և զգւելի մի առևտուր, վրդովւում է հարստութեան դէմ, և ժողովրդին հրաւիրում է քրիստոնեաների նախնական կեանքի հաւասարութեանն ու պարզութեանը: Վերածնութիւնն սրագութեամբ տարածւեց ամբողջ Զւիցերիայում, սակայն ոչ առանց զինւած ընդդիմադրութեան կաթօլիկների կողմից: Այդպիսի մի կուում Յվինգլին սպանւեց, բայց նրա ուսմունքը երկար ապրում էր Զւիցերիայի հիւսիսային մասում: Տարէց տարի զւիցերիացիների մէջ աւելի ու աւելի է տարածւում իսղծի ազատութիւնն այն մտքով, թէ մարդիկ իրենց իսկական հաւատը այս կամ այն ծէսերով, չեն արտայայտում, այլ որպէս հոգու աւանդ, պահում են իրենց սրտի խորքում:

Զւիցերիայի փողոցներում զինւած մարդ տեսնի, զինւոր կամ սպայ — Զւիցերիան մըշտական զօրք չունի, և խաղաղ ժամանակ նրան

պահելը երկրի վրա չի ծանրանում իբրև այնքան զժևար ու աւելորդ բեռ: Սակայն բոլոր քաղաքացիք զէնք գործածել գիտեն և Զւիցերական դաշնակցութիւնը ամեն լուպէ կարող է հանդէս բերել հիանալի զօրք, որ մինչև արեան վերջին կաթիլը պատրաստ է պաշտպանել իր հայրենիքը: Իսկ խախաղ ժամանակ այդ զինւորները բոլորն աշխատում են, ամեն մէկն իր տանը իր գործին է, և ոչինչ կարևորութիւն չկայ, որ տասնեակ հազարաւոր մարդիկ անգործ ապրէին, ոչինչ շահ չբերելով երկրին և դեռ նրա հաշւին էլ կերակրւէին ու հագնւէին: Ոչ, Զւիցերիայում վաղուց են հասկացել մշտական զօրքի ամբողջ չարիքը և ոչ մի անհրաժեշտութիւն չեն տեսնում նրանում: Ամեն զւիցերացի, 20-ից մինչև 50 տարին, իւրաքանչիւր տարւայ մէջ երկու շաբաթով կանչւում է զինւորական վարժութիւնների, որ զինւորական ծառայութիւնը վերջացնի: Եւ զրանով ամեն բան վերջանում է: Հաշւում են որ զւիցերացի զինւորը 10 տարւայ մէջ այդ վարժութեան տալիս է 125 օրից ոչ աւելի, որը իհարկէ, չի խանգարում, որ նա լինի պրօֆեսօր, վաճառական, բանւոր: Ամեն կանտօն, քաղաքում զօրավարժութեան հրապարակ ունի, ուր քաղաքացիք զինւորական արևեստն են սովորում, քայլել, կրակել և այլն: Պօլիտեխնիկական ինստիտուտի ուսանողները գլխաւորապէս թնդանօթածիղ գունդն են կազմում: Քաղաքի հրապարակում խմբւում են

ազգականներն ու ծանօթները և կենդանի հետաքրքրութեամբ հետևում վարժութիւններին: Մի կողմում նախաճաշիկ ու զովացնող խմիչքներ են պատրաստում: Հարբածներ չկան այդտեղ, ինչպէս և չկան ամբողջ Զւիցերիայում:

Զւիցերիայում մարմնամարզութիւն շատ են սիրում, տօն օրերին երիտասարդները միշտ մըրցում են իրենց ուժով ու ճարպիկութեամբ. առաջ կտրուկի վազքեր սարքում, նշանի կրակում, զրնգակով խաղում և այլն: Այդպիսի հանդէսների մասնակցում են նոյնպէս և աշակերտները: Թմբկահարելով, երաժշտական սեփական խմբով ու երգիչներով, գեղեցիկ դրօշակները բռնած երևում են զանազան խմբեր ու գումարտակներ քաղաքի հրապարակի վրա: Քաղաքացիք այնտեղ նրանց սպասում են. փոքրիկներին հիւրասիրում են կօնֆէտներով, իսկ մեծերին զանազան մրցանակներ, ու պարգևներ են բնծայում ուղիղ կրակելու համար, և այլն: Փոխադարձ սիրալիրութիւնը, հաւասարութիւնն ու բարեկրթութիւնը բոլոր հանդէսներին տալիս են աշխուժութիւն և վայելուչ կարգ ու կանոն: Ժողովրդական տօնախմբութիւնների ժամանակ սարերի վրա միշտ կրակներ են ցրում: Գեղեցիկ լուսաւորում են սրանք մութ ժայռերը, և բովանդակ Զւիցերիան, կարծես փոխադարձաբար ողջագուրւում է այդ կրակներից: Գեղեցիկ ու առանձին շուքով տօնում են իրենց ազատութեան տարեդարձը. 1892 թիւն ամբողջ Զւիցերիան տօնեց արգէն իր ազատութեան 600 ամեակը: Նրա առոյգ, աշխատասէր ազգաբնակչութիւնը բոլոր ազգերի համակրանքն է վայելում իր աւաքինի ազնւութեան, բարեխիղճ ու մաքուր

յատկութիւններով: Իր յաւիտենական լեռները ու
նրանց ստորոտաների շուրջը փայլող լճերի չքնաղ
շրջանակի մէջ՝ Զւիցերլան մեզ հիանալի խրա-
տական օրինակ է տալիս. երեք ազգ են, երեք
լեզուով խօսող, ու ապրում են ազատ ընկերական
դաշնակցութեամբ, չճնշելով ոչ մի ազգի, ոչ մի
կանտօնի իրաւունքները: Գիտակցական ժողովրդ-
դական ինքնավարութիւնը ամեն մէկին ազատու-
թիւն է տալիս, ամեն հասկացող մարդու մասնա-
կից է անում հայրենի երկրի կառավարութեանը,
և այդ հասկացողութիւնը տրւում է ընդհանուր
կրթութեամբ:

Զւիցերացիք աչքի են ընկնում ջերմ սիրով
դէպ իրենց հայրենիքը. սիրոյ այդ զգացումը դէպի
հայրենի հողը Զւիցերլայի իւրաքանչիւր քաղա-
քացու դարձնում է հերոսու խիզախ մարտնչող,
հէնց որ նա իր հայրենիքը վտանգի շէմքին է ե-
րևակայում: Իսկ այդ սէրն առ հայրենիքը առաջ
է դալիս ամբողջ հասարակական և պետական
կեանքին զիտակցաբար մասնակցելովը, որ մատ-
չելի է բոլոր քաղաքացիներին ամենավաղ երի-
տասարդական հասակից:

Զւիցերական կանօնների Դաւանակցութիւնը
կամ Ֆէդերացիան պարզ ցոյց է տալիս, որ այն
սէրութիւնն է միայն ամուր եւ նեւբին յեղափո-
խութիւններից ապահով՝ որի բոլոր ժողովուրդը
անմիջական մասնակցութիւն ունի օրէնսդրա-
կան գործունէութեանը եւ ինքն է ընտրում իր
ամբողջ կառավարութիւնը:

Վ Ե Ր Ձ

Յովհաննէս Գառիանի հրատարակութեամբ լոյս
Էն յետել՝

1. Ս. Գորկիյ, Մակար Չուրա, թարգմ.
Ս. Բարիեան 10 կ.
2. Ս. Բարիեան, Բանաստեղծութիւններ. 20 կ.
3. Լ. Անդրէի, Անդունդը, թարգմ. Ս. Բարիեան 10 կ.
4. В. Папазянь, Луръ-да Луръ. Нагой Дервишъ, թարգմ. հայերէնից Վ. և Ս. Բարիաններ 12 կ.
5. Մօլլասան, Մի կեանք, թարգմ. Ս. Տէր-Անանեան 1 ը. —
6. ~~Ս. Գորկիյ, Մակար Չուրա~~ Кусочекъ хлѣбца, Пѣтухъ, թարգմ. հայերէնից Վ. Բարիեան 10 կ.
7. Ա. Աննենկոյա, Հանրապետութիւն թարգմ. Ս. Տէր-Անանեան 5 կ.
8. Ա. Բերել, «Բրիտանիկութիւնը և սոցիալիզմը» թարգմ. Ս. Տէր-Անանեան 10 կ.
9. Ս. Բուսովա «Զիցերիա ազատ ժողովրդական հանրապետութիւն» թարգմ. Ս. Տէր-Անանեան 15 կ.

ԳԻՆՆ Է 20 ԿՈՊ.

Գրմել՝ հրատարակչին--Армянскъ (Таврической губерн.) Ивану Давидову և Կովկասի յայտնի գրավաճառներին:

«Ազգային գրադարան»

NL0192159

